

*Присвячується світлій пам'яті
Анатолія Миколайовича Фасолі*

ОКРИПЛЕННЯ О.Ф.Наш

Книга пам'яті

УДК 316.62:177.8–055.53(081)

К 64

Книга «Окрилення ОЗОНОм» створена за ініціативи ОЗОНівської
спільноти освітян України
Книга пам'яті «Окрилення ОЗОНОм» створена за сприяння Інституту
педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Автори-упорядники:

Інна Кондратець

Ірина Красуцька

Оксана Гаврилюк

Окрилення ОЗОНОм: книга пам'яті Анатолія Миколайовича Фасолі. – Житомир:
Видав. ПП «Рута» 2019. – 664 с., іл.

Книга пам'яті «Окрилення ОЗОНОм» присвячена відомому педагогу, методисту, теоретику і практику методики особистісно зорієнтованого навчання Анатолію Миколайовичу Фасолі. До книжки увійшли науково-методичні статті вченого, у яких висвітлено теоретичні й практичні засади ОЗОНу, бібліографія його праць, матеріали, присвячені історії, організації і проведенню Всеукраїнських фестивалів «Мій особистісно зорієнтований урок», започаткованих науковцем, а також спогади колег, друзів, рідних, однодумців. Книга створена за ініціативи і підтримки ОЗОНівської спільноти педагогів України.

Для педагогів, методистів, студентів педагогічних спеціальностей, усіх тих, кого цікавить розвиток вітчизняної літературної освіти.

Для педагогів, методистів, студентів педагогічних спеціальностей, усіх тих, кого цікавить розвиток вітчизняної літературної освіти.

Щиро сердно дякуємо всім, хто був причетний до народження цієї Книги пам'яті:

✓ членам ОЗОНівської Спільноти – за підтримку й допомогу, згуртованість і завзятість;

✓ родині Анатолія Миколайовича – за сприяння й розуміння, надання матеріалів з домашнього архіву;

✓ Міністерству освіти і науки України (в особі О. Ю. Котусенко);

✓ колегам, співавторам, однодумцям з Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України;

✓ бібліографам Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (С. С. Янюк, М. Х. Лапада) та Державної наукової архітектурної бібліотеки імені В. Г. Заболотного (зокрема О. В. Угловій);

✓ редакціям науково-методичних фахових часописів «Дивослово», «Українська мова та література»;

✓ рецензентам О. В. Гаврилюк і Т. П. Мосійчук – за копівку коректорську і редакторську роботу;

✓ усім, хто поділився своїми спогадами про небуденну особистість, світлу й добру Людину – АНАТОЛІЯ МИКОЛАЙОВИЧА ФАСОЛЮ.

© Кондратець І.В., 2019

© Красуцька І.В., 2019

© Гаврилюк О.В., 2019

© ПП «Рута», 2019

ПРОЛОГ

*Я на світі прожив, наче спалах зорі на світанні,
Наче крапля роси, наче крик журавля – тільки мить.
Я не вірив ніяк, що й до мене прийде день останній,
І в жертвонім вогні моє серце на попіл згорить.
Я ж так щедро кохав, я так вірив у зорі і очі,
І душею своєю я вас, як умів, причащав.
Але, видно, Господь мені краще життя напрозорив
І до себе забрав, щоб у райським саду я співав...*

Степан Гіга

Прологом, зазвичай, літератори називають початок оповідання. З точки зору філософів, початок неодмінно приводить до кінця і навпаки – завершення чогось знаменує початок («Народження – не початок. Смерть – не кінець» (Чжуан-дзи).

Життя людини має свою тривимірність... А небуденна особистість наповнює його власною багатовимірністю: ідей, помислів, учинків, дій, словообразів, бажань і намірів, мрій і надій.

По-різному в кожного з нас складається життя – залежно від того, встигаємо чи не встигаємо усвідомити власне призначення на Землі, створити свою картину світу, знайти і виховати людей, які тебе розуміють, люблять і поважають, і разом з ними реалізуватися і здійснити надумане.

Анатолій Миколайович Фасоля встиг... Прожити цікаве й наповнене життя. Втілитись і втілити... Філософія ОЗОНу, особистісно зорієнтованого навчання, ним пережита, передумана, вимріяна й реалізована в реаліях, – це його дарунок собі й Світові. Сквородинське «жив, як вчив» — це про Фасолю: невгамовного, завзятого, принципового, непохитного, цілеспрямованого, світлого й такого живого.

Згадуються рядки поета про те, що долі людей як історії планет, де кожна неповторна, особлива й несхожа, а людина, що йде, забирає все із собою (і перший поцілунок, і перший сніг...).

Проте, коли зірка людини згасає, не хочеться, щоб зникав її Світ. Адже це частина нашого світу, який ми творили разом. Наша пам'ять і любов якраз у тому, щоб зберегти все народжене й виплекане в бутті, творчості, праці, розумінні й взаєморозумінні, нести й світити далі...

Ми спробували побудувати нашу книгу пам'яті як особистісно зорієнтований урок. **Пам'ятаєте:** цільовизначення → планування → організація → рефлексія → оцінювання. А головне – окрилення і бажання: крок за кроком рухатися далі й відкривати нові світи – взаєморозуміння та смислів буття.

КРОК ПЕРШИЙ

ОЗОН: МРІЯ, ЦІЛЬ, МЕТА...

Той, хто помирає, не в змозі забрати з собою у свою подорож нічого із того, що він має й чого досягнув, проте він візьме з собою те, що він ВІДДАВАВ.

Хорхе Букай

У кожного вченого – своя наукова Доля і свій тернистий Шлях...

Окреслимо два концептуальні життєствердні вектори Анатолія Миколайовича Фасолі: напрацювання професійного досвіду учительства в сільській школі та робота в лабораторії (а згодом відділі) української мови і літератури Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Анатолій Миколайович написав кандидатську дисертацію вже в зрілому віці й, з різних причин, не встиг захистити докторську. Створення монографії про методику особистісно зорієнтованого навчання було його заповітною мрією.

Так сталося, що реалізувати її ми маємо разом... Частина монографії – перед вами. Тут зібрані нотатки й начерки. Статті із питань теоретичного обґрунтування й практичної реалізації особистісно зорієнтованого навчання, які дуже потрібні, цінні й цікаві для науковців, методистів, педагогів та вчителів-озонівців, для кожного, хто цікавиться розвитком освіти в нашій країні.

Перлинки його наукових думок збиралися звідусіль – часописи, домашні й видавничі архіви, виступи, тези, уривки зі збірників тощо... І, мабуть, кожному, хто знав Анатолія Миколайовича, хто слухав його виступи, читав статті й розробки, зв'язався з його думками, є що додати до цього кроку. Кроку до розуміння не лише методики особистісно зорієнтованого навчання, а й сенсу особистості Анатолія Миколайовича Фасолі.

---

* З 2003 року в часописах «Дивослово», «Українська мова і література в школі» та ін. публікуються в статті А.М. Фасолі, присвячені особистісно зорієнтованому навчанню, частину яких у першоджерельному варіанті подаємо в цій збірці.

** Ми залишили орфографічні особливості, притаманні певному історичному відрізку українського правопису (як відображення становлення й розвитку особистості самого автора), а також приклади застосування принципів ОЗОН у творах, які наразі вилучено з програм.

*** Аби запобігти повторенню деяких уривків у статтях, ми скористались крапками.

**** Полегшити процес ознайомлення, вивчення й осмислення матеріалу допоможуть персональні й тематичні (ОЗОНівська Абетка) покажчики в додатку Книги.

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ: ЧЕРГОВА МОДА ЧИ ПАНАЦЕЯ ВІД НАШИХ БІД?

Саме такі дві полярні думки існують щодо цього «нововведення». Є, правда, й третя – відсутність особистого ставлення через необізнаність із предметом розмови. Рубрика, яку започатковує наша газета, і має на меті збільшити число прихильників, похитнути переконаність недовірливих, разом з усіма зацікавленими з'ясувати можливості організації особистісно-зорієнтованого навчання у процесі вивчення української мови і літератури.

Потреба такого обговорення зумовлена необхідністю реалізації вимог нормативних документів про школу, де особистісно-зорієнтоване навчання і виховання визначені як методологічна основа її розбудови. Вимагають осмислення з позицій конкретного предмета (у нашому випадку – словесності) напрацювання науковців. Чекає узагальнення досвід впровадження елементів ОЗОН.

Таким чином, авторами рубрики будуть учені, автори наукових розробок, учителі, психологи, директори шкіл, працівники методичних служб, керівники освіти.

У розділах «Теорія ОЗОН», «Практика ОЗОН», «ОЗОНна цитата», «ОЗОНний словник», «ОЗОНне запитання» знайдеться місце для теоретичних міркувань, представлення практичного досвіду, з'ясування сутності основних понять особистісно-зорієнтованого навчання.

Розраховуємо на участь в рубриці І. Беха, Н. Пастушенко, С. Подмазіна, А. Ситченка, А. Фурмана, інших учених.

Знаємо про цікаві здобутки й чекаємо на розповіді про них учителів м. Нововолинська Волинської області, Млинівського району Рівненської області, словесників Житомира, Кривого Рогу, Запорізької та Львівської областей.

Закликаємо до активної співпраці усіх, хто шукає шляхів розв'язання проблем сучасної школи. Від спільних зусиль залежить, стане особистісно-зорієнтоване навчання «прапором сучасної школи» (І. Якиманська) чи новомодною фразою.

ОЗОННА ЦИТАТА

Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование. Социально-философское исследование. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 250 с.

Сутність освітнього процесу, відповідно до особистісно-зорієнтованого підходу, полягає у створенні умов для освіти особистості – формування «образу – себе – в – бутті» і його ключових складників: «образу Я», «образу Світу», «образу Я в Світі»...

Метою особистісно-зорієнтованої освіти є... знаходження, підтримка, розвиток... в людині... механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання... необхідних для становлення самобутнього образу й діалогічного, безпечного способу взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією (с.141 – 142).

Особистісно-зорієнтоване навчання повинно забезпечувати розвиток і саморозвиток особистості учня, виходячи з виявлення його індивідуальних особливостей як суб'єкта пізнавальної і предметної діяльності.

Особистісно-зорієнтоване навчання надає кожному учневі, опираючись на його здібності, нахили, інтереси, особистісні цінності і суб'єктний досвід, можливість реалізувати себе в пізнавальній та інших видах діяльності...

Особистісно-зорієнтоване навчання будується на принципі варіативності, тобто визнанні різноманітності змісту і форм навчального процесу, вибір яких повинен здійснюватися педагогом з урахуванням мети розвитку кожної дитини, її психологічної та педагогічної підтримки в пізнавальному процесі і скрутних життєвих обставинах у цілому (с.165 – 166).

У відповідності з основними положеннями синергетичної методології¹, особливо в умовах мінливого суспільства, важливо не нав'язувати особистості шляхи її розвитку, а створювати якомога більше умов і можливостей для її саморозвитку в межах соціокультурних норм і гуманістичних цінностей...

Визначальну роль в особистісно-зорієнтованій організації освітньої діяльності відіграє надання учневі можливості вибору... способів руху до визначеної мети...

Робота учителя без мотивації й особистісного цілепокладання учнів рівнозначна роботі в порожньому класі (с.152, 154, 153).

Щоб знайти себе, індивідууму потрібно вибрати і вибудувати власний світ цінностей, ввійти у світ знань, оволодіти творчими способами вирішення наукових і життєвих проблем, відкрити рефлексивний світ власного «я» і навчитися керувати ним (с.188 – 189).

ОЗОННІ ЗАПИТАННЯ

1. З чого починати?
2. Де прочитати?
3. А це взагалі можливо? У межах конкретного вчителя? І що для цього потрібно?

Радимо ознайомитися:

1. *Амонашвили Ш.А.* Психологические основы педагогики сотрудничества. – К.: Освіта, 1991.
2. *Бех І.Д.* Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. *Подмазин С.И.* Личностно-ориентированное образование. Социально-философское исследование. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 250 с.
4. Проектування та розбудова особистісно-зорієнтованого процесу у школі / За ред Подмазіна С.І. – К. – Запоріжжя, ІЗМО, 1999. – 96 с.
5. Психологія і педагогіка життєтворчості / За ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, В.О.Тихоновича. – К.: ІЗМО, 1996.
6. Школа життєтворчості особистості. Науково-методичний збірник. – К.: ІСДО, 1995.
7. *Якиманская И.* Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

---

¹ Синергетика – теорія ймовірного розвитку складних систем.

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ: З ЧОГО ПОЧАТИ?

Таке запитання виникає в кожного, хто зацікавився проблемою. Немає можливостей для індивідуального навчання, додаткових занять за спеціальною програмою, досить проблематичним є викладання предметів шляхом укрупнення із застосуванням методу занурення, ну і, звичайно ж, кошти, кошти, кошти... Але є розуміння важливості й потреби нововведення і велике бажання апробувати його. Тому спробуємо вибудувати програму впровадження особистісно-зорієнтованого навчання в практику роботи вчителя-словесника. (При цьому вважаємо, що матеріал про особистісно-зорієнтоване навчання опрацьовано (публікації рубрики «ОЗОН у викладанні літератури» в газеті «Українська мова та література» №34, 37, 44, 46 за 2003 рік та січневу-лютневу подачі в цьому році) і детальні пояснення щодо тих чи інших теоретичних положень не потрібні. Як і розмова про важливість внутрішнього настрою на нелегку, особливо на початку, працю, готовність змінити стиль спілкування з учнями).

Розпочинаючи роботу з упровадження особистісно-зорієнтованого навчання, пам'ятатимемо:

1. Особистість є складною системою, в діяльності якої беруть участь біологічні, соціальні і психогенні (Г.Селевко) фактори. Вона, як кожна складна система, здатна до саморозвитку й самовдосконалення за власною програмою, тобто виступає стосовно самої себе і об'єктом, і суб'єктом діяльності. «Матеріалом» є знання і досвід, що здобуваються в процесі життєдіяльності (починаючи ще з перебування в лоні матері).

Навчання і виховання має враховувати цю програму або принаймні не йти всупереч їй.

2. Метою ОЗОН є **створення умов** для самопізнання, самовираження, самореалізації особистості.

«Особистісно-зорієнтоване навчання надає кожному учневі, спираючись на його здібності, нахили, інтереси, особистісні цінності і суб'єктний досвід, можливість реалізувати себе в пізнавальній та інших видах діяльності...» (С.Подмазін).

«Особистісно-зорієнтована освіта не займається формуванням особистості із заданими властивостями, а створює умови [підкреслення в обох посиланнях моє – А.Ф.] для повноцінного виявлення і, відповідно, розвитку особистісних функцій суб'єктів освітнього процесу» (В.Сериков).

3. Навчальний процес в умовах ОЗОН будується на суб'єкт-суб'єктних відносинах, що передбачає участь учня в усіх етапах діяльності: цілепокладанні, плануванні, організації, рефлексії, оцінці, корекції й освоєння ним відповідних умінь і навичок, право на вибір виду навчальної діяльності, ритму, способу опрацювання матеріалу.

Жодна з існуючих педагогічних систем таких завдань перед собою не ставила, і саме в цьому полягає головна відмінність особистісно-зорієнтованого навчання і його головна ознака, хоча й базується воно на принципах, освоєних сучасною школою!

Важливо пам'ятати!

Якщо школа працює на засадах педагогіки співробітництва, широко використовуються сучасні технології навчання, але учень не став суб'єктом навчального процесу, говорити про впровадження ОЗОН зарано.

4. Результатом реалізації особистісно-зорієнтованого навчання є:

▶ підвищення мотивації навчання (посилення ролі внутрішніх мотивів за рівночасного зниження зовнішніх);

«Педагогічні рекомендації 80-х років націлювали вчителя на підвищення шкільної мотивації шляхом роз'яснення учням суспільної значимості їх навчання. Вплив широких суспільних мотивів, які займали колись провідні позиції, сьогодні незначний, і з цим потрібно рахуватися. Без них вітчизняна педагогічна теорія виявилася ніби спорожнілою, вона важко вишукує нові мотиви в поки що старих цінностях. Без сумніву, шукати їх потрібно насамперед у задоволенні особистісних інтересів» (І. Подласий).

Внутрішній мотив пов'язаний з потребою пізнання, у зовнішньому знання слугують засобом досягнення іншої мети: прагненням отримати гарну оцінку, успішно скласти екзамен, задовольнити вимоги батьків тощо.

Якщо засвідчено стійке зростання поцінування знань, самого процесу навчання, прагнення до самовдосконалення через навчання – це є безпомільним свідченням задіяння внутрішніх механізмів, а значить, ефективності особистісно-зорієнтованого навчання.

▶ розвиток самостійності;

Повнота умінь учня самостійно визначати цілі, планувати й організовувати роботу, реалізовувати намічені цілі, а в підсумку аналізувати й оцінювати свою діяльність є запорукою самореалізації особистості і, відповідно, ефективності особистісно-зорієнтованого навчання.

▶ зниження рівня тривожності, зростання впевненості у своїх силах, формування позитивної Я-концепції особистості;

Я-концепція є сукупністю всіх уявлень людини про себе, пов'язаних із їх оцінкою. Ставлення до себе може бути позитивним (позитивна Я-концепція: я подобаюсь, здібний, значу) або негативним (негативна Я-концепція: я не подобаюсь, не здібний, не значу).

Прагнення особистості до створення позитивної Я-концепції, навіть якщо вона вибудовується на неадекватній самооцінці, є підсвідомим, адже це – самоповага, відчуття самоцінності, прийняття себе. Негативна Я-концепція породжує почуття невпевненості, низький рівень домагань, зумовлює зниження інтересу до навчання, неуспішність, провокує антисоціальну поведінку (98% невстигаючих мають негативну Я-концепцію).

Саме тому так важливо забезпечити учневі ситуацію успіху, аби він відчув: я здатний, можу, значу, допомогти скласти особистості об'єктивну оцінку своїх можливостей й відкоригувати, за потреби, рівень домагань.

Зміни цих параметрів призводять до позитивних зрушень у навчальній діяльності, однак саме вони є найпершим об'єктом уваги вчителя!

5. ОЗОН базується на таких основних дидактичних принципах:

- ▶ принцип гуманізму, відповідно до якого визнається самоцінність особистості й освітній процес будується з урахуванням її потреб, інтересів, нахилів, можливостей, маючи за кінцеву мету допомогу в самореалізації;
- ▶ принцип діяльності: самореалізація особистості може відбутися тільки через діяльність: зовнішню (активна участь в усіх етапах навчального процесу) і внутрішню (рефлексія, самооцінка тощо);
- ▶ принцип діалогічної взаємодії: навчання є діалогом рівноправних суб'єктів – учня й учителя, а об'єктом виступає сам навчальний процес (С.Подмазін);
- ▶ особистісного цілепокладання учня: здобуття освіти кожним учнем відбувається на основі і з урахуванням його особистих навчальних цілей.
- ▶ принцип вибору індивідуальної освітньої траєкторії: учень має право на усвідомлений і погоджений з педагогом вибір основних компонентів своєї освіти – смислу, цілей, завдань, темпу, форм і методів навчання, особистісного змісту освіти, системи контролю й оцінки результатів.
- ▶ принцип навчальної рефлексії: навчальний процес супроводжується його рефлексивним усвідомленням суб'єктами навчання (А.Хуторської).

б. Особистісно-зорієнтоване навчання може впроваджуватися в практику роботи школи **як філософія (методологія) її діяльності і як методична модель (два варіанти).**

У першому випадку його сутність більше проявляється на рівні стилю спілкування учителів і учнів, внутрішкільної атмосфери, хоча, певна річ, проявляється зацікавленість до інтересів школярів, їх прагнуть урахувувати, учні беруть участь в організації шкільного життя.

Однак суб'єктність учня як повноправного учасника навчального процесу забезпечується меншою мірою.

Методична модель передбачає поряд з ознаками, властивими ОЗОН як методології навчання, включення учня в навчальний процес, урахування його суб'єктного досвіду, прагнень і зацікавлень, спрямованості, особливостей пам'яті, уваги, уяви, мислення на всіх етапах навчального процесу, тобто реальної побудови суб'єкт-суб'єктних відношень як ключової ознаки особистісно-зорієнтованого навчання.

Організація особистісно-зорієнтованого навчання за першим варіантом передбачає внесення змін до організації навчального процесу (блочно-семестрово-залікова система С.Подмазіна), за другим – упровадження окремих елементів особистісно-зорієнтованого навчання за умови збереження звичного режиму навчання, хоча зміна функціональних ролей учителя й учня та й методичного забезпечення, підходів до планування й організації навчального процесу, його оцінювання неминучі.

З огляду на те, що більшість шкіл України на сьогодні позбавлені можливості впровадити ОЗОН у повному обсязі, що передбачає залучення досить значних коштів, вестимемо мову про ОЗОН в умовах «звичайної» школи.

Роботу в цьому напрямі схематично можна зобразити так:

Діяльність учителя		Спільна діяльність	
Загально-теоретична	Методична	Діагностування	Навчальна діяльність
1. Опрацювання теорії ОЗОН. 2. Вивчення психологічної, педагогічної та методичної літератури.	1. Підготовка тестів для психологічного діагностування учнів. 2. Календарне та поурочне планування з урахуванням вимог ОЗОН.	Визначення індивідуальних психофізіологічних особливостей, стилю навчальної діяльності школярів.	1. Вироблення різноманітних компетенцій, у т.ч. оргдіяльнісних (навичок цілепокладання, планування, організації, рефлексії, оцінки, корекції). 2. Оволодіння інтерактивними технологіями, уміннями працювати в парах, групах, самостійно.

Розпочати можна в будь-який час, однак найкращим є період закінчення певної теми, а ще краще – семестру, коли учень (та й учитель) психологічно готовий до підведення підсумків, визначення подальших перспектив. У цей же час складаються календарні плани на II семестр, а, як відомо, вносити будь-які зміни краще на початку планування, ніж у процесі роботи.

Кроки освоєння особистісно-зорієнтованого навчання можуть бути такими:

I. Робота з учнями

ПРОВЕДЕННЯ БЕСІДИ:

- ▶ постіндустріальне суспільство та його вимоги до особистості;
- ▶ життєві компетенції як ознака готовності до життя, умова досягнення життєвого успіху;
- ▶ важливість розуміння себе, створення позитивної Я-концепції;
- ▶ діяльність та її основні етапи, важливість оволодіння цілепокладанням, плануванням, організацією, рефлексією, оцінкою;
- ▶ чого маємо навчитися в школі.

Подамо тезовий виклад матеріалу:

1. Перехід суспільства з індустріальної в постіндустріальну фазу зумовив зміну розуміння освіченості.

Якщо цінністю першої (щодо освітніх вимог) було набуття знань і вироблення вмій застосовувати їх, то для другої – насамперед **знаходити, фільтрувати, систематизувати** знання. В епоху «інформаційного вибуху» реально можна навчити тільки **здобувати знання**, що вимагає від особистості ініціативності, мобільності, активності. Аби досягти позитивного результату в житті, особистість повинна навчитися застосовувати знання творчо, перебуваючи в ситуації постійного пошуку, вибору, що вимагає дисциплінованості, уміння працювати в колективі, комунікабельності, широти, глибини, креативності мислення.

Американські бізнесмени на запитання «Що ви хочете від школи?» найчастіше відповідають: «Нам потрібні люди, які вміють учитися самостійно».

2. «Навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити разом, навчитися жити», – такою має бути основа освіти згідно з доповіддю ЮНЕСКО «Освіта для XXI століття».

На перше місце виходить оволодіння компетенціями:

- ▶ *соціальними* (розуміння й пошанування загальнолюдських і національних цінностей, іншої особистості, її права на власну думку, власне світобачення);
- ▶ *полікультурними* (знання, розуміння, поважання власної та інших культур, орієнтація у світовому культурному просторі);
- ▶ *комунікативних* (уміння спілкуватися, співпрацювати в колективі, прислухатися до чужої думки і враховувати її);
- ▶ *діловими* (ініціативність, активність, критичність та креативність мислення, готовність відстоювати свою думку, працювати в умовах жорсткої конкуренції);
- ▶ *інформаційними* (вміння здобувати й переробляти інформацію);
- ▶ *самоорганізації і саморозвитку* (готовність до постійного підвищення загальноосвітнього й професійного рівня, самоосвіти й самонавчання, самореалізації).

3. Цього не досягнути, якщо:

- а) не оволодіти навичками цілепокладання, планування, організації, рефлексії, оцінки;
- б) не визначити своїх сильних і слабких сторін, свого темпераменту, характеру, особливостей пам'яті, мислення, уваги, уяви, схильності й здатності до того чи іншого виду діяльності, не спробувати своїх сил у різних її видах.

Тому кожен день у школі – це ще один крок в оволодінні компетентностями – такою має стати одна з цілей навчання!

1) життєві та навчальні цілі (мотивація):

- ▶ самостійність навчальної діяльності;
- ▶ визначення рівня тривожності;
- ▶ наявність позитивної Я-концепції;

2) індивідуальні особливості:

- ▶ стиль навчальної діяльності;
- ▶ уява, увага, пам'ять, мислення (див. згадані публікації).

Закінчення семестру – сприятливий період для проведення підсумкової рефлексії. Розповівши учням про важливість цілепокладання й рефлексії в процесі оволодіння тими чи іншими компетентностями, запропонуємо їм заповнити анкету.

АНКЕТА

ППП учня _____

1. На заняттях з української літератури в цьому семестрі (році) я:

- дізнав (ла) ся _____

- зрозумів (ла) _____

- навчив (ла) ся _____

2. Найбільший мій успіх – це _____

3. Мої найбільші труднощі – це _____

4. Що у мене не виходило, а тепер виходить _____

5. У чому я змінив (ла) ся? _____

6. Мої побажання собі на наступний семестр _____

Можна також запропонувати невеличкі письмові роботи: «Мої успіхи», «Мій сьогоднішній день», «Сьогоднішній урок літератури». Однак попередньо потрібно налаштувати школярів, допомогти їм чітко усвідомити, на що має бути спрямована увага.

Гадаємо, цікавою як для учнів, так і для їхніх батьків буде й така анкета:

АНКЕТА

учня (учениці) ..... класу

ЩО ТАКЕ ЛІТЕРАТУРА Й НАВІЩО ЇЇ ВИВЧАТИ?

Що з цього приводу думають:

Я: _____

Мій друг: _____

Мої батьки: _____

Вчені, письменники, автори підручників _____

Учителі _____

II. Календарне та поурочне планування

Насамперед на основі аналізу державних програм, підручників та навчальних посібників вводимо цілі вивчення кожної теми, які потім конкретизуємо щодо окремих уроків.

Для цього користуємося схемою: визначення цілей теми й ознайомлення з ними учнів (вони обов'язково мають визначити свої цілі!) → аналіз цілей учнів → корекція власного переліку → встановлення ієрархії цілей з урахуванням можливостей теми та учнівських пріоритетів → конструювання системи занять з певної теми.

У календарному плані також відзначаємо уроки, на яких буде проводитися відпрацювання учнями умінь цілепокладання, планування, організації навчальної діяльності, її рефлексії, оцінки та корекції.

В поурочних планах передбачаються відповідні запитання і завдання щодо цілепокладання: а) визначити цілі вивчення теми; б) визначити цілі уроку (*практикується протягом тривалого часу*); в) сформулювати цілі домашньої роботи (*практикується досить часто, можна за рахунок часу, відведеного на закріплення вивченого*) і т.п.

Планується вивчення окремої теми, уроку, виконання домашнього завдання тощо.

Рефлексується також діяльність (її організація, наявність / відсутність результатів, причини цього) та почуття учня.

1. Чого я навчився на уроці?

2. Що було найцікавішим і чому?

3. Які я виконував завдання і якими способами?

4. Які труднощі були і як я долав їх?
5. Мій настрій на уроці.
6. Мої побажання (собі, учителю).

Цілі вивчення теми, окремого уроку, плани, результати рефлексії обов'язково записуються в учнівський зошит!

Наведемо орієнтовний перелік цілей щодо теми «Улас Самчук»:

УЧНІ ПОВИННІ ЗНАТИ:

- ▶ основні етапи життєвого шляху У. Самчука;
  - ▶ особливості світобачення та світовідчуття письменника;
  - ▶ назви творів та їх загальну характеристику (проблематика, головні герої);
  - ▶ причину появи спогадів У. Самчука «На білому коні» та «На коні вороному», їх зміст;
  - ▶ назви 1-2 публіцистичних статей та їхній зміст, проблематику;
  - ▶ характеристику української людини М.Шлемкевича;
  - ▶ причини поразки визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр.;
  - ▶ тему, ідею, особливості композиції, сюжет роману «Марія» та його місце у творчому доробку письменника;
  - ▶ оцінку твору літературною критикою;
  - ▶ проблематику та ідейний зміст;
  - ▶ зміст понять «духовний світ», «публіцистика», «роман-епопея», «агіографія».
  - ▶ засоби творення та роль портрета, пейзажу, інтер'єру в художньому творі.
- Зміст понять «цілепокладання», «рефлексія»².*

УЧНІ ПОВИННІ ВМІТИ:

- ▶ дати загальну характеристику духовного світу У. Самчука;
- ▶ прокоментувати окремі вислови письменника та про нього;
- ▶ визначити значення творчості У.Самчука для розвитку української літератури;
- ▶ сформулювати власне бачення творчого обличчя митця, піднятих ним проблем, ставлення до героїв;
- ▶ проаналізувати публіцистичну статтю;
- ▶ визначити основні проблеми, роль героїв у розкритті ідейного змісту твору та їх авторську оцінку;
- ▶ пояснити назви розділів роману «Марія»;
- ▶ з'ясувати роль сюжетних елементів;
- ▶ скласти порівняльну характеристику для виявлення спільного й відмінного в характерах героїв, авторського ставлення до них;

---

² Введено як приклад планування оволодіння знаннями й уміннями, коли відповідна робота тільки розпочинається.

- ▶ визначати родові ознаки твору, що вивчається, знаходити зображувальні засоби та пояснювати їх роль;
- ▶ писати твір-роздум, відгук на самостійно прочитаний твір;
- ▶ готувати доповідь (реферат) за кількома джерелами;
- ▶ знати відповіді на запитання підручника (с. ...);
- ▶ охарактеризувати причини та хід жовтневого перевороту й громадянської війни в Україні;
- ▶ аргументовано доводити або заперечувати тези підручника, учителя, своїх товаришів.

Дати загальну характеристику процесові діяльності, визначити його складові, цілі окремого уроку, проводити рефлексію та саморефлексію.

Цілі формулюються діагностично й операційно (З.Абасов), що передбачає визначення не тільки переліку знань, які учні повинні засвоїти, та вмінь (інтелектуальних, практичних), якими вони повинні оволодіти, а й визначення шляхів досягнення цілей (переліку форм, методів і прийомів роботи, рефлексивної діяльності учнів), чітко окресленого кінцевого результату діяльності.

Тому наступним кроком буде розробка тестів для перевірки рівня засвоєння учнями навчального матеріалу.

Готуємо по кілька запитань на кожен рівень з «розбивкою» по оцінках, які разом з датою атестації доводимо (**обов'язково!!!**) до відома учнів на початку вивчення теми (вивішуємо в класі або роздаємо персонально).

Проілюструємо це на прикладі тестів за творчістю Уласа Самчука.

І рівень – запам'ятовування і відтворення.

«1»

1. Назвіть відомі вам твори У. Самчука. (0,3 бала).
2. Як звали героя роману У. Самчука «Волинь» та його сина? (0,3 бала).
3. Назвіть дві-три статті У. Самчука. (0,4 бала)

«2»

1. Виберіть із запропонованого переліку назви творів, автором яких є У. Самчук:
  - а) «Нарід чи чернь?»;
  - б) «Вершники»;
  - в) «Сад Гетсиманський»;
  - г) «Тигролови». (1 бал).
2. За жанром «Марія» У. Самчука – це: а) повість; б) роман-епопея; в) агіографічний роман; г) роман у новелах. (1 бал).
3. Події в романі «Волинь» відбуваються: а) до революції; б) після революції; в) охоплюють значний проміжок часу до і після революції. (1 бал).

«3»

1. Назвіть основні факти біографії У. Самчука. (1 бал).
2. Назвіть типи українських характерів, які наводить у своїй праці М. Шлемкевич. (2 бали).

II рівень – розуміння.

«4»

1. Визначте тему та головні проблеми роману «Марія». (2 бали).
2. Розкажіть про своє враження від прочитання роману «Волинь». (2 бали).

«5»

1. Як ви гадаєте, чому У. Самчук назвав свій роман іменем головної героїні? (2 бали).
2. Назвіть визначальні риси характеру Уласа Самчука. (2 бали).
3. Що зумовило появу спогадів У. Самчука «На білому коні» та «На коні вороному»? (3 бали).
4. Чи можна твердити, що «Марія» – це агіографічний роман? Чому? (3 бали).

«6»

1. Складіть план характеристики образу Корнія з роману У. Самчука «Марія». (3 бали).
2. Назвіть спільні і відмінні риси образів Корнія і Марії. (3 бали).

III рівень – застосування.

«7»

1. Як у зовнішності Марії розкриваються риси її характеру? (4 бали).
2. Охарактеризуйте духовний світ Максима з роману У. Самчука «Марія». (7 балів).
3. У чому вбачає У. Самчук причину поразки визвольних змагань 1917-1920 рр.? (3 бали).

«8»

1. Складіть порівняльну характеристику образів Корнія («Марія») і Матвія Довбенка з роману «Волинь». (8 балів).
2. Проаналізуйте роль портретних характеристик в одному з романів У.Самчука. (8 балів)
3. Як у творчості У. Самчука реалізувалися особливості його світобачення і світовідчуття? (8 балів).

«9»

1. Охарактеризуйте особливості художнього стилю Уласа Самчука. (9 балів).
2. Доведіть, що причиною життєвої трагедії Максима є зрада ним народних цінностей. (9 балів).

IV рівень – творчості.

«10»

1. Яку роль у художній тканині роману «Марія» відіграє образ Максима? (10 балів).
2. У.Самчука називають «великим учителем свого народу». Наскільки справедливим є таке твердження? (10 балів).

«11»

1. Визначте тематику, головні проблеми роману У. Самчука «Чого не гоїть огонь». Охарактеризуйте головного героя твору. (11 балів).
2. Напишіть рецензію на одну зі статей У.Самчука. (11 балів).

3. Доведіть або заперечте справедливість твердження, що У. Самчук є «українським Гомером» (11 балів).

4. До якого типу української людини (за класифікацією М. Шлемкевича) можна віднести головну героїню роману «Марія»? А Володьку Довбенка? А Трояна? Які ще типи представлені у творчості У. Самчука? (11 балів).

«12»

1. Сформулюйте і дослідіть проблему творчості У. Самчука, що зацікавила вас. (12 балів).

2. Доведіть, що творчість У. Самчука є видатним явищем української літератури (12 балів).

3. Самостійно визначте цілі та сплануйте вивчення теми «Творчість Уласа Самчука», проведіть рефлексію й оцінку досягнутого. (12 балів).

III. Організація навчальної діяльності

Оскільки навчальний процес в умовах особистісно-зорієнтованого навчання будується на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, діалогу, важливим завданням учителя є оволодіння активними та інтерактивними методиками, прийомами організації групової та парної роботи.

Разом з тим пам'ятатимемо, що активними можуть бути будь-які, навіть ті, що традиційно відносять до пасивних, методи, важливо тільки забезпечити постійну й цілеспрямовану діяльність учня на уроці.

Учитель не повинен говорити того, що може сказати учень! Навчальний матеріал засвоюється найкраще, коли учень бере участь в групових дискусіях, виконанні практичних завдань, навчає інших!

Окремі зразки активних та інтерактивних технологій можна знайти в публікаціях рубрики та згаданих у списку рекомендованої літератури джерелах.

IV. Оцінювання

Традиційно в школі оцінюють **рівень навченості** учнів (досягнення цілей навчання). Однак останнім часом усе частіше наголошується на необхідності оцінювання й **рівня науковості** (навчальних можливостей) школярів. А виходячи із сутності особистісно-зорієнтованого навчання, оцінюванню має підлягати також і **рівень їх особистісного зростання**.

Важливим є вироблення в учнів навичок самооцінювання, яке включає:

1. Виділення і пояснення критеріїв оцінки.

2. Знайомство школярів з видами самооцінки (адекватна/неадекватна, загальна/детальна тощо).

3. Розвиток навичок оцінки й самооцінки через вправління у цьому виді діяльності.

Відповідні форми роботи – самооцінка, взаємооцінка (в парах і групах), порівняння самооцінки й оцінки, виставленої учителем та однокласниками тощо, – передбачаються в календарному і поурочному планах.

Важливо наголосити, що оцінюватися повинні не тільки результати навчання, а й шлях до результату: хід мислительних операцій (з чого ти почав?.. які дії ти здійснив?... як ти міркував? Тощо).

Для вироблення навичок оцінювання великі можливості надає взаємоперевірка домашніх завдань, рецензування усних відповідей, письмових робіт однокласників. (Зазначимо, що заразом це й значно зекономить сили і час самого вчителя). Зрештою, учень переходить до самооцінки: власної відповіді, розказаного напам'ять вірша тощо. Єдине, що обов'язково потрібно врахувати при цьому, – це надання йому чітких критеріїв.

Поряд з традиційною оцінкою в умовах особистісно-зорієнтованого навчання значної ролі набувають інші форми оцінювання: бали, місце в рейтингу (за умови впровадження рейтингової форми навчання), а також якісне (словесне) вираження. Останнє особливо важливе з огляду на необхідність створення ситуації успіху, заохочення школярів до подальшої наполегливої праці, навіть якщо на сьогодні позитивний результат не є очевидним. Але якщо порівнювати досягнутий результат не з «середньостатистичним», а з планованим, то учитель зможе похвалити учня, навіть якщо він відповів на «4», пам'ятаючи, що більше, ніж «3» той ніколи не отримував, за 12 допущених помилок, якщо раніше менше 20 не було.

Можуть також складатися діагностичні карти, освітні характеристики, вестися учнівські щоденники досягнень. Цікавою новацією є формування «портфеля досягнень», куди учень складає письмові роботи, розробки, малюнки, одним словом, усе, що може свідчити про його «шлях у науці» та рівень досягнень. У кінці року (семестру) зібраний матеріал аналізується, систематизується, на основі чого учень здійснює рефлексію власної навчальної діяльності й оцінює її результативність. Роздуми учня над проробленою роботою і формуванням портфеля є обов'язковими, без них портфель вважається незавершеним.

Загалом же оволодіння навичками оцінювання й самооцінювання, участь у цьому процесі учнівського колективу, гласність оцінки повинні привести до зниження конфліктності навчання, зменшення суб'єктивізму, створення ситуації успіху, формування позитивної Я-концепції особистості, а в підсумку – до зацікавлення учнів предметом та підвищення їхньої успішності.

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Особистісно-зорієнтоване навчання як нова парадигма освіти стає реальністю. Пропонований матеріал є спробою бодай побіжного узагальнення розробки його концептуальних основ й окреслення подальших перспектив з точки зору методики навчання української літератури.

Отже, реалія перша: системна криза української школи.

«Слабким місцем нашої школи є несформованість у її випускників... достатньої життєвої компетентності... Недоліком... залишаються недостатні вміння учнів вільно використовувати здобуті знання для розв'язання практичних завдань, аналізу нестандартних ситуацій... Зміст шкільної освіти переобтяжений надмірним фактологічним

матеріалом... його склад і структура недостатньо враховують необхідність диференціації навчання залежно від нахилів, здібностей, життєвих планів школярів...». (Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) [1, с. 3].

Основою перетворення школи «має стати реальне знання потенційних можливостей дітей, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості» [1, с. 3], на зміну авторитарно-дисциплінарній моделі навчання приходить особистісно орієнтована.

Чому саме особистісно-зорієнтоване навчання? («В дужках» одразу ж відзначимо невідпрацьованість термінологічного апарату: **паралельне вживання визначень «особистісно орієнтоване навчання» й «особистісно-зорієнтоване навчання» – і написання: окремо й через дефіс**).

Принциповою ознакою особистісно-зорієнтованого навчання є саме орієнтація на окремого учня, урахування його можливостей, потреб, цінностей, нахилів.

Саме тому другою реальністю є утвердження особистісно-зорієнтованого навчання як нової парадигми освіти, у тому числі й української літературної: «...основним шляхом модернізації української школи загалом і літературної освіти зокрема є її розвиток на принципах особистісно-зорієнтованого навчання» (Концепція літературної освіти в 12-річній школі (Проект) [3, с. 4].

Організацію особистісно-зорієнтованого навчання визначають такі положення його психологічної складової:

1. Особистість є складною системою, в якій нерозривно поєднане біологічне й соціальне, і яка, як і кожна складна система, здатна до саморозвитку й самовдосконалення.
2. Завданням школи є створення умов для реалізації особистістю її потенційних можливостей, реального перетворення в суб'єкт навчання, що передбачає активну участь на всіх етапах діяльності: цілепокладання, планування, організація, реалізація, рефлексія й оцінка.
3. Рушійною силою саморозвитку особистості є її потреби. Школа повинна сприяти задоволенню особистісних потреб у захисті, стабільності, спілкуванні, знаннях, визнанні, успіхові, самовдосконаленні, самовираженні, самоактуалізації тощо.
4. Інтегративними показниками розвитку особистості, які дають змогу відслідкувати зміни в її формуванні й засвідчити ефективність упровадження особистісно-зорієнтованого навчання, є мотивація, самостійність, рефлексія і позитивна Я-концепція.
5. Обов'язковим є також урахування індивідуальних та вікових психофізіологічних особливостей школярів, психологічних закономірностей навчальної діяльності.

Обов'язковими ознаками особистісно-зорієнтованого навчання є:

1. Повідомлення учням орієнтованих на конкретний результат цілей уроку, у визначенні яких учитель виходить не тільки зі змісту навчального матеріалу, загальних цілей теми, а й суб'єктного досвіду школяра, для якого ця ціль має бути особистісно значущою.

2. Створення позитивного настрою на уроці, відповідної мотивації, ситуації успіху, взаємопідтримки, переважання діалогічної форми спілкування, індивідуальної, парної та групової роботи.
3. Забезпечення участі школярів в організації навчальної діяльності через залучення до планування роботи, вибір рівня засвоєння виучуваного матеріалу та способів його фіксації, варіантів завдань, оцінювання результатів.
4. Рефлексія учня над власною діяльністю: доцільність обраного шляху вирішення поставлених завдань, форм і методів роботи, досягнення чи не досягнення цілей тощо.
5. Оцінювання школяра в порівнянні з його попередніми успіхами й планованими цілями, поцінування успіхів, способів навчальної діяльності, докладених зусиль.

Третя реальність: в Україні накопичено чималий практичний досвід упровадження ОЗОН (школи м. Житомира, Кривого Рогу, Рівненської, Запорізької, Львівської областей). Сподвижником й одним із першопроходців цієї справи є С.Подмазін.

Але – і це четверта реальність – «на сьогодні, – як зазначає той же С.Подмазін, – відсутня цілісна теоретична база особистісно-орієнтованої освіти» [2, с. 139].

Суттєвими є в особистісно-зорієнтованому навчанні зміни в поглядах на структуру змісту освіти. Традиційно це «система знань та вмінь, які повинні набути учні певного класу» [16, с. 12]. Водночас у сучасній дидактиці утверджується й інше бачення: «...зміст шкільної освіти – це **зміст процесу становлення особистості**» (О.Корсакова) [17, с. 19]. Його складають: інформаційно-діяльнісний (пізнавальна, ціннісна, технологічна, розвивальна складові), комунікативний та рефлексивний компоненти. «Розроблений на основі комплексного підходу, який ураховує структуру діяльності, структуру особистості і структуру процесу соціалізації» [17, с. 19], він передбачає не тільки засвоєння учнем системи знань, вироблення системи умінь діяльності із запропонованим матеріалом, а й розвиток здатності до рефлексії, самопізнання, набуття досвіду спілкування.

Розподіляє зміст освіти на зовнішній і внутрішній складники А.Хуторської. Оскільки з погляду особистісно-зорієнтованого навчання освіта – «не стільки передача учневі знань, скільки... проявлення його в самому собі, формування себе» [15, с. 169], навчальний матеріал виступає як зовнішній зміст освіти, а особистісні новоутворення учня, сформовані в процесі «освоєння» цього матеріалу, – внутрішній зміст. При цьому навчальний матеріал (зовнішній зміст) виступає **середовищем** для формування внутрішнього змісту. З огляду на неповторність й унікальність кожної особистості шлях освоєння зовнішнього змісту буде різним і, відповідно, різнитиметься внутрішній зміст освіти. Серед виділених А.Хуторським компонентів структури змісту освіти також зустрічаємо інформаційний (базовий зміст навчальних дисциплін), діяльнісний (способи діяльності, в тому числі й рефлексивно проявлені, індивідуальні для кожного учня), рефлексивний (сукупність знань: «що» (інформація про зміст власного знання і незнання); «як» (інформація про засвоєні і незасвоєні способи добування і перетворення знань); «навіщо» (розуміння смислу інформації); «знаю, я» («самовизначення себе відповідно до знань») [15, с. 187 – 190].

Суголосність поглядів учених – представників різних наукових шкіл, систем, країн – видається досить симптоматичною. Принаймні на необхідність відображення у змісті освіти рефлексивного компонента. На черзі – введення їх до стандартів та навчальних програм. Очевидно, до / (серед?) уже визначених знань, умінь і навичок має додатися / (виокремитися?) перелік: що учні повинні знати й уміти в рефлексивній сфері. Його наявність не викликає сумнівів, хоча й породжує багато запитань: зміст рефлексивного компонента; його диференціація стосовно конкретного предмета, класу; інформаційна й діяльнісна складові тощо.

Зміни мають відбутися у змісті й структурі підручників та посібників (побудова їх на діалогічній основі, зменшення кількості інформаційних матеріалів і збільшення завдань дослідницького й творчого характеру, забезпечення рефлексивної діяльності учнів над прочитаним), форм і методів навчання (їхня спрямованість на розвиток самостійності, забезпечення права вибору тощо), системі оцінювання школярів (коли оцінюватиметься розвиток учня стосовно його попереднього рівня, фіксуватимуться особистісні зміни й т.п.).

Наступна реальність: аналіз доступних джерел (значна частина з оприлюднених матеріалів недоступна навіть у Києві, не кажучи про віддалені райони) дає підстави стверджувати, що на сьогодні об'єктом уваги дослідників є здебільшого загальнометодологічні й дидактичні проблеми. Маємо тільки поодинокі статті з методики окремих предметів, чи не єдиним прикладом висвітлення теоретичних поглядів автора й практичних напрацювань є публікація М. Гузика [14].

Невідпрацьованість концептуальних положень теорії, технології впровадження ОЗОН породжують скепсис щодо особистісно-зорієнтованого навчання – і це є ще однією реалією. Як і недооцінка частиною вчених, керівників шкіл, учителів вимог сьогодні до особистості випускника школи, неготовність сприйняти ОЗОН як принципово нову парадигму освіти, низький рівень психолого-педагогічних знань, відсутність належного науково-методичного та інформаційного забезпечення школи.

Але якщо недовіра вчителів-практиків може базуватися на незнанні, традиційному для педагогіки консерватизмі, то думки, які до водилося чути від науковців («Це чергова мода», «Побудувати навчальний процес на основі особистісно-зорієнтованого навчання неможливо»), поясненню піддаються важче.

Тому, якщо говорити вже про подальші перспективи впровадження ОЗОН, починати насамперед потрібно з широкого обговорення проблеми саме в методичній пресі (Бібліографічні покажчики безсторонньо свідчать, що в вузькоспеціалізованих газетах і журналах поки що з'явилися лише поодинокі матеріали [9 – 14]. А з огляду на те, що сучасний вчитель має змогу передплачувати в кращому разі один журнал, потрібність і важливість такого своєрідного «всеобучу» ще більше зростає).

Друге. Українці потрібні він і для вчителів-практиків, що проходять курсову підготовку. Відповідні курси мають бути включені також до програм педагогічних вузів (підручники з педагогіки, як російські, так і українські, потрібний матеріал містять, черга за розробкою методичних рекомендацій).

Третє. Чекає узагальнення вже набутий досвід. Зібрати разом розробників теорії

і практики особистісно-зорієнтованого навчання – завдання давно назріле. Зведення різних поглядів до одного знаменника дозволить виробити основу для створення дидактичної моделі, на яку зможе спертися методична наука щодо впровадження ОЗОН на рівні окремих предметів

Означимо ряд проблем, які можуть стати об'єктом уваги наступних досліджень, зокрема в методиці української літератури: психологічне забезпечення особистісно-зорієнтованого навчання; цілепокладання та його роль в організації особистісно-зорієнтованого навчання; педагогічні технології як засіб активізації навчальної діяльності школярів; групова та індивідуальна учнівська діяльність на уроках української літератури; мотивація на уроках української літератури; оцінка та її роль в умовах особистісно-зорієнтованого навчання; рефлексивна діяльність школяра та шляхи її реалізації.

Їх розв'язання дозволить перевести проблему в практичну площину і зробити особистісно-зорієнтоване навчання реальністю української школи.

Список використаних джерел

1. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Початкова освіта. – 2002. – №1. – С.1 – 5.
2. *Подмазин С.И.* Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 249 с.
3. Концепція літературної освіти в 12-річній школі (Проект) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – №1. – С. 2 – 13.
4. *Сериков В.В.* Личностно ориентированное образование // Педагогика. – 1994. – №5. – С.16 – 21.
5. Теория и практика личностно ориентированного образования: Круглый стол // Педагогика. – 1996. – №5. – С. 72 – 80.
6. *Якиманская И.* Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.
7. *Бондаревская Е. В.* Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – №4. – С. 11– 17.
8. *Гриценко Л.* Основні ідеї інтегративного особистісно-розвивального навчання // Завуч. – 2003. – №15. – С. 4 – 5.
9. *Грідіна Л.В.* Особистісно орієнтоване навчання як основа навчально-творчої діяльності учнів у процесі вивчення біології // Біологія. – 2003. – №8, 9.
10. *Чебур Н.* Реалізація особистісно орієнтованого підходу на уроках історії // Рідна школа. – 2003. – №1. – С. 49 – 50.
11. *Шульгина Н.П.* Личностно ориентированное обучение на уроках повторения в VIII классе // Русская словесность – 2002. – №2.
12. *Гриценко О.* Особистісно-зорієнтоване навчання на уроках української літератури / / Українська мова і література в школі. – 2001. – №3.
13. *Сопіна В.* Особистісно-зорієнтований урок географії // Завуч. – 2002. – №5. – С. 4 – 5.
14. *Гузик М.* Дванадцятибальна система: шляхи реалізації // Завуч. – 2002. – №20 – 21.
15. *Хугорской А.В.* Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

16. *Пасічник Є.А.* Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
17. *Корсакова О.К.* Склад і структура змісту сучасної шкільної освіти // Гуманітарні науки. – 2003. – №1. – С. 14 – 19.
18. *Степанов Е.* Личностно-ориентированный подход в педагогической деятельности // Воспитание школьников. – 2003. – №2. – С. 2 – 5.
19. *Алексеев Н.И.* Личностно-ориентированное обучение: вопросы теории и практики. – Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 1997.
20. Личностно-ориентированная педагогика / Под ред. В. И. Лещинского, А.Ю. Ефремова. – Вып. 3. – Воронеж, 1999.

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ: БАГАТО ЗАПИТАНЬ З ПРИВОДУ ОДНІЄЇ ПРОБЛЕМИ

Особистісно-зорієнтоване навчання як методологічна основа української школи задеклароване найвищими посадовцями Міністерства освіти, головними нормативними документами про школу.

«Освіта України – це освіта для людини, – проголошує Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи. – Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, уміє використовувати набуті знання і вміння для творчого розв’язання проблем, критично мислити».

«Особистісно-орієнтоване навчання, концепція життєтворчості, програма розвитку творчої особистості – ось три «кити», на яких тримається навчання, виховання і розвиток учня», – пише В. Паламарчук [1, с.26].

Список джерел, присвячених цій проблемі, налічує на сьогодні не одну сотню найменувань. Вона стає об’єктом наукових досліджень, входить у свідомість учених-теоретиків і вчителів-практиків.

Різноманітні аспекти ОЗОН розробляють М.Алексєєв, І.Балл, І.Бех, Є.Бондаревська, Л.Деркач, І.Зимня, М.Кларін, О.Пехота, І.Подмазін, В.Рибалко, О.Савченко, Г.Селевко, В.Сериков, О.Сухомлинська, І.Якиманська (список можна продовжувати...).

Апробацію теоретичних розробок здійснюють у школах Донецька, Житомира, Запоріжжя, Кривого Рогу, Луганська, Луцька, Львова, Рівного. Прикметно, що інноваційні процеси відбуваються в освітніх закладах не тільки великих міст, а й районних центрів, містечок та сіл (Дніпрорудненський ЗНЗ I-III ст. №1 Васильківського району Запорізької області, Підгаєцький та Владиславівський ЗНЗ I-III ст. Млинівського району Рівненської області – список можна продовжувати...).

Відтак твердження С. Подмазіна: «Сьогодні ми маємо всі підстави говорити про становлення парадигми особистісно-зорієнтованого навчання» [1, с.136] – видається цілком справедливим.

Однак такий оптимізм поділяють не всі. «З одного боку... особистісно-орієнтована парадигма освіти існує, а з іншого – відсутня її повноцінна реалізація – як в галузі проектування освіти, так і в шкільній практиці», – пише заступник директора Інституту загальної освіти РАО [3, с. 58].

Такої ж думки дотримується й О. Пехота, наголошуючи, що рівень науково-методичного обґрунтування особистісного підходу в організації навчально-виховного процесу «не задовольняє педагогів і психологів» [4, с. 30]. І це стосується як середньої школи, так і педагогічних вузів, де «ідея особистісно орієнтованої педагогічної освіти тільки починає визначатися...» [5, с. 54].

Відчуття величезної відстані між тими, хто знає й освоює методiku ОЗОН, і тими, хто тільки не чув про неї, залишилося й від спілкування з учителями-практиками.

Ознайомлення з науковими джерелами й педагогічним досвідом дало змогу окреслити ряд проблем, які постануть перед кожним, хто повірить в ідею ОЗОН і захоче реалізувати її.

Їх осмисленню, пошукові шляхів розв'язання й будуть присвячені подальші публікації нашої рубрики. Сьогоднішня – вступ до теми.

Спочатку означимо зміст основних понять, якими оперують розробники теорії ОЗОН.

Диференційований підхід у навчанні – організація навчального процесу, вихідним моментом якої є з'ясування психофізіологічних особливостей учня, на основі і з урахуванням яких забезпечуються умови розвитку, обираються диференційовані зміст і форми роботи.

Засвоєння [матеріалу] – 1) продукт пізнавальної (навчальної) діяльності; 2) процес пізнавальної (навчальної) діяльності.

Психологічний зміст засвоєння як процесу включає індивідуальну діяльність з переробки наукової інформації:

1. Організацію і характер її здійснення.
2. Операційний бік цієї діяльності.
3. Відмінності в способах її виконання за умови однакової продуктивності.

Знання – наукова інформація, «пропущена» учнем крізь свій суб'єктний досвід і засвоєна з його урахуванням.

Навчання – формування в учнів певних знань, умінь і навичок, необхідних для включення особистості в трудову діяльність та існуючі соціальні стосунки (С. Подмазін) [1, с. 44].

Освіта – самоформування, становлення особистості, яка сприймає все, що знаходиться навколо неї, в тому числі й педагогічну діяльність, як умову свого становлення.

Заразом **освіта** – це «діяльність, спрямована на створення умов, необхідних для формування особистості...» (С.Подмазін) [1, с. 44].

Освітній процес – «система побудови взаємозв'язку навчання і учіння, яка забезпечує розвиток особистості як індивідуальності». Його зміст, методи, прийоми, техніки спрямовані головним чином на розкриття й використання суб'єктного досвіду кожного учня й підпорядковані становленню особистісно значимих способів пізнання через організацію цілісної навчальної (пізнавальної) діяльності (І.Якиманська) [8, с. 14].

«Сутність освітнього процесу за особистісно-орієнтованого підходу полягає в створенні умов для освіти особистості – формування «образу-себе-в-бутті» та його

ключових складників – «Образу Я», «образу Світу», «образу Я в Світі» (С.Подмазін, підкреслення автора цитати – А.Ф.) [1, с. 141].

Освітня програма – програма діяльності учня, зміст якої побудований з урахуванням його особливостей, можливостей, «динаміки розвитку під впливом навчання» (І.Якиманська) [8, с. 14].

Освіченість «як найважливіша інтегративна якість особистості включає в себе насамперед досить повне й адекватне формування трьох складових образу-себе-в-бутті: «образу Світу», «образу Я» й «образу Я в Світі» (С.Подмазін) [1, с. 44].

Особистісно-зорієнтоване навчання – навчання, яке на всіх етапах (визначення змісту освіти, розробка програм, методик, дидактичних матеріалів, організація навчальної діяльності) виходить з урахування індивідуальних особливостей, зацікавлень, можливостей кожного учня і ставить за мету їхній всебічний розвиток.

«Розвиток здібностей кожного учня – головне завдання особистісно-орієнтованої педагогіки» (І. Якиманська) [8, с.11–12].

Особистісно-зорієнтованим є таке навчання, яке «надає кожному учневі, опираючись на його здібності, нахили, інтереси, особистісні цінності і суб'єктний досвід, можливість реалізувати себе в пізнавальній та інших видах діяльності...» (С. Подмазін) [1, с.165].

Парадигма – найбільш загальні принципи розуміння й інтерпретації об'єкта дослідження (С. Подмазін) [1, с. 135].

Педагогічна діагностика – комплекс методів, прийомів, правил і засобів для виміру динаміки результатів навчально-виховної роботи (О. Пехота) [4, с.35].

Пізнавальні здібності – здатність оволодівати способами навчальної діяльності, самостійно вибирати найбільш оптимальні з них залежно від навчального матеріалу і поставлених завдань.

Основним шляхом розвитку пізнавальних здібностей є оволодіння способами навчальної діяльності. Саме через розвиток (діагностику) таких способів можна якісно характеризувати пізнавальні здібності [8, с.22].

«Для розвитку пізнавальних здібностей потрібні такі освітні технології, які б забезпечували становлення способів навчальної діяльності через навчання (введення прийомів раціонального виконання навчальних дій); контроль за процесом учіння (тобто трансформації прийому в спосіб як особистісне утворення); оцінку вироблених способів навчальної діяльності учня (самостійно, за власною ініціативою)» [8, с.23 – 24].

Рефлексія – розумова діяльність, що виявляється в чітких думках у вигляді констатації того, що відбувається з іншими людьми і з самою людиною (О.Пехота, [4, с.35].

Самоактуалізація – прагнення людини до найбільш повного виявлення, розвитку і реалізації своїх особистісних можливостей (О.Пехота) [4, с.36].

Спосіб навчальної діяльності – «стійке індивідуальне утворення, яке включає в себе мотиваційну й операційну сторони пізнавальної діяльності, характеризує індивідуальну вибірковість учня щодо опрацювання навчального матеріалу різного наукового змісту, виду і форми, стійкість переваг, продуктивність використання знань» [8, с.22 – 23].

Суб'єктний (особистісний, індивідуальний, стихійний, життєвський) **досвід** – досвід, набутий індивідом у процесі життєдіяльності.

Основною відмінністю понять «суб'єктний досвід» і «суб'єктивний досвід» є відсутність у першому оцінки його істинності. Учитель враховує й спирається на суб'єктний досвід навіть за умови його протиріччя практиці суспільно-історичного досвіду.

Зміст суб'єктного досвіду складають:

1. Предмети; уявлення; поняття.
2. Операції, прийоми, правила виконання дій (розумових і практичних).
3. Емоційні коди (особистісні смисли, настанови, стереотипи [8, с.65]).

Усі ці складники існують у взаємозв'язку, хоча вага їхня в кожного індивіда різна. Як різним буває і розвиток тих чи інших елементів, і загалом структури суб'єктного досвіду. В одному випадку можуть переважати наукові знання, в іншому – суб'єктивні уявлення. Саме цим, на думку І.Якиманської, визначається своєрідність бачення світу, і мета особистісно-орієнтованого навчання – розкрити, збагатити, але аж ніяк не нівелювати, що часто трапляється в сучасній школі.

Джерелами суб'єктного досвіду є:

1. Вплив сім'ї, оточуючого середовища.
2. Індивідуальна життєдіяльність.
3. Результати навчання.

Учіння – індивідуальна діяльність учня під керівництвом учителя, метою якої є розвиток його здібностей.

«Учіння, – «суб'єктно значиме осягнення світу, наповнене для учня особистісними смислами, цінностями, відношеннями, зафіксованими в його суб'єктному досвіді» (І. Якиманська) [8, с. 26].

Учіння – «індивідуальна, значима діяльність окремого суб'єкта, в якій реалізується досвід його життєдіяльності» (С.Подмазін) [1, с. 165].

Я-концепція – сукупність усіх уявлень людини про себе, поєднана з її оцінкою.

Складається із:

- 1) «образу Я» – уявлення індивіда про себе;
- 2) самооцінки – ставлення індивіда до цього уявлення;
- 3) потенційної поведінки – їх конкретних дій, які можуть бути викликані «образом Я» і самооцінкою [12, с. 152].

З'ясувавши зміст основних понять, спробуємо бодай тезово (принаймні поки що) викласти суть проблем, які постають на шляху впровадження особистісно-зорієнтованого навчання в практику роботи школи.

1. Недооцінка частиною вчених, керівників шкіл, учителів вимог сьогодення до особистості випускника школи.
2. Неготовність сприйняти ОЗОН як принципово нову парадигму освіти.
3. Низький рівень психолого-педагогічних знань.
4. Відсутність належного науково-методичного та інформаційного забезпечення школи.
5. Невідпрацьованість концептуальних положень теорії особистісно-зорієнтованого навчання, технології її впровадження.

«Навіщо мені література? Що вона дасть?» – у цих запитаннях, з якими доводилося стикатися багатьом зі словесників і які викликають емоції діапазону від палкого обурення до «серцевого нападу», сконцентрована суть першої проблеми: література

не дає учневі відповіді на запитання, які ставить життя, не допомагає підготуватися до життя.

Проведене в США, Бельгії, Великобританії дослідження дозволило з'ясувати, що саме, на думку учнів, повинно бути **метою школи**. До першої десятки, як «дуже важлива мета», ввійшли: формування впевненості в собі, прагнення виявляти ініціативу, реформаторські здібності; заохочення незалежності і здатності «стояти на своїх ногах»; допомога в складанні іспитів; одержання консультацій з питань кар'єри та освіти; формування умінь застосовувати знання й навички для розв'язання нових проблем; сприяння формуванню характеру й особистості; формування прагнення стати творцем власної долі; допомога в осмисленні справжньої мети життя... [6].

Колективом Житомирської гуманітарної гімназії №1 створено соціальну модель учня, у якій, серед інших, знаходимо якості: вміння перетворити мету на практичне завдання; вміння, бажання, потреба та здатність будувати власну життєву траєкторію та складати плани досягнення успіху на різний термін; здатність до пошуку нестандартних рішень, потреба у нових знаннях, створенні нового; бачення та розуміння своїх переваг і недоліків; вміння оцінювати обставини, аналізувати ставлення оточення до себе і до своєї діяльності [7, с. 7-8].

Уже бодай побіжний погляд на ці переліки засвідчує суголосність поглядів. Отже, література як один із найважливіших не тільки «людинознавчих», а й «людинотворчих» предметів повинна допомогти учневі знайти відповіді на його запитання. Сьогоднішньому учневі. На сьогоднішні його запитання. (Ви досягаєте цього в межах існуючої нині системи навчання? Запитайте *своїх* учнів, якою має бути мета школи і чи досягається вона у навчальному закладі, де працюєте ви). Особистісно-зорієнтоване навчання (перечитаймо ще раз визначення) здатне на це.

Однак для цього потрібно, насамперед, усвідомити, що ОЗОН є принципово новою освітньою системою, попри те, що окремі його елементи легко впізнавані, більше того, є в інших методиках. У повній відповідності з системною природою особистісно-зорієнтованого навчання його структурні елементи утворюють нову інтегративну якість, яка не є простою сумою якостей складників.

«А хіба раніше не дбали про розвиток особистості? Не враховували її здібностей, нахилів, інтересів?» – запитає читач.

Дбали. Враховували. У певному сенсі особистісно-зорієнтованими були й усі існуючі до сьогодні педагогіки, оскільки і декларували, і формували особистість. Принциповою відмінністю нового підходу є «початкові й кінцева точки руху»: не абстрактний учень, який рухається до наперед заданого зразка (ідеалу), сформованого у відповідності з певною ідеологією, на вимогу держави тощо, а «я-майбутній» конкретної особистості, у якому реалізуються її сьогоднішні потенції, нахили, здібності, зацікавлення.

Таке розуміння сутності особистісно-зорієнтоване навчання можна вважати на сьогодні ustalеним. Як і те, що обов'язковою його ознакою є **суб'єкт-суб'єктні відносини** між учителем і учнем. Відтак упровадження особистісно-зорієнтоване навчання вимагає переосмислення ролі всіх учасників освітнього процесу і самої його суті.

Іншими словами: будь-який учень (відмінниця Оленка чи двієчник Сашко, старшокласник Василь чи маленький Петрик) *a priori* є особистістю зі своїм суб'єктивним (і тому самоцінним незалежно від його об'єктивної значущості і мого (учителя) до нього ставлення) досвідом і «вимагає» від мене (учителя) створення умов для розкриття й урахування цього досвіду. Кожен з учнів має свої здібності, нахили, і я (учитель) **повинен** (!) створити умови для їх реалізації. Ураховуючи при цьому наявні інтереси, ціннісні орієнтації та потребу їх корекції і формування.

Для цього в мене (учителя) є багатий методичний арсенал, з якого, однак, потрібно вибрати тільки те, що допоможе розв'язати поставлене завдання (дивись попередній абзац).

Без такого усвідомлення дуже реальною є небезпека, що особистісно-зорієнтоване навчання так і не реалізується на рівні цілісної моделі, як це сталося з педагогічною співробітництвом.

Спроба розробки такої моделі одразу ж ставить одне за одним багато запитань. І найперші:

1. Якщо особистісно-зорієнтоване навчання спирається на здібності, нахили, особистісні цінності й суб'єктивний досвід особистості, то їх потрібно знати. Хто, як, коли має цим займатися?
2. Які саме умови мають бути створені для повноцінної реалізації особистості в навчальній діяльності?
3. Як їх створити?

Як бачимо, кожне із запитань містить ще декілька, наступні ж, у свою чергу, – також «дробляться», «розпадаються» і т.д. Для зручності зведемо їх у кілька «більших» проблем.

УЧЕНЬ

Вихідним положення щодо місця і ролі школяра у навчально-виховному процесі особистісно-орієнтоване навчання проголошує тезу: «Знеособлених знань не буває».

Звідси й такі:

«Проектування особистісно-орієнтованої системи навчання передбачає... виявлення і структурування суб'єктивного досвіду учня, його спрямованого розвитку в процесі навчання... Потрібні... особливі процедури відслідковування характеру і спрямованості розвитку... визначення динаміки розвитку дитини **в порівнянні з самою собою** [виділення автора статті – А.Ф.], а не з іншими» [8, с. 12 – 13].

Шляхом тестування визначаються психофізіологічні особливості школяра, переважаючий тип мислення, пріоритетна для нього сфера людської діяльності (наука, мистецтво, ремесло), обґрунтовується перелік вимог до оволодіння кожною з них.

За умов, коли особистість учня стає в центрі навчального процесу, зростає увага до його поглядів, міркувань. Оцінка «правильно/неправильно» поступається місцем «обґрунтовано/необґрунтовано», «доцільно/недоцільно».

Урахування індивідуальної спрямованості школяра виявляється в пріоритетному розгляді особисто значущих для нього питань під час вивчення програмової теми, наданні йому можливості вибору способу опрацювання навчального матеріалу.

Посилюється роль самоаналізу учнем своєї діяльності. Йому повідомляються знання про те, як «працює» його інтелект, він оволодіває уміннями й навичками са-

моаналізу, аби спочатку під керівництвом учителя, а потім і самостійно «розбиратися» у своїх діях й обирати найбільш раціональні з них. На це спрямовані і спеціальні завдання, які пропонують школяреві проаналізувати й описати способи виконання завдань.

Надзвичайно важливою у зв'язку з цим є роль цілепокладання. Учень повинен чітко усвідомлювати мету своєї діяльності на кожному конкретному етапі роботи. Адже саме «невміння сформулювати чіткі, однозначні, конкретні цілі навчання на тому чи іншому етапі не тільки не дозволяє педагогам зробити цей процес ефективним, а й не дає їм можливості однозначно й аргументовано оцінювати його результати» [9, с.3].

УЧИТЕЛЬ

Оволодіння учителем методикою особистісно-орієнтованого навчання передбачає, насамперед, його психологічну підготовку, яка включає як зміну орієнтирів (усвідомлення того, що учень стає повноправним суб'єктом навчального процесу, орієнтації на його індивідуальність), так і оволодіння спеціальними знаннями, уміннями й навичками психодіагностики.

Не менш важливою є й підготовка учителя до роботи з дидактичним матеріалом, головною метою застосування якого є вироблення в учня спеціальних способів навчальної діяльності.

Учитель повинен усвідомити й сприйняти вимогу роботи не тільки з навчальним матеріалом, а й із суб'єктним досвідом учня (його виявлення, урахування, коригування). «Розкрити зміст суб'єктного досвіду учня, максимально спиратися на нього під час організації навчання – основне завдання учителя» [8, с. 65]. Саме на основі суб'єктного досвіду учитель створює індивідуальну програму розвитку школяра.

Критеріями діяльності учителя в умовах особистісно-орієнтованого уроку є (за І.Якиманською):

- ▶ наявність навчального плану проведення уроку в залежності від готовності класу;
- ▶ використання проблемних творчих завдань;
- ▶ застосування завдань, які дозволяють учневі самому обирати тип, вид і форму матеріалу (словесну, графічну, умовно-символічну);
- ▶ створення позитивного емоційного настрою на роботу всіх учнів у ході уроку;
- ▶ повідомлення на початку уроку не тільки теми, але й організації навчальної діяльності в ході уроку;
- ▶ обговорення з дітьми в кінці уроку не тільки того, що «ми дізналися» (чим оволоділи), але й того, що сподобалось (не сподобалось) і чому; що б хотілося виконати ще раз, а що зробити по-іншому;
- ▶ Стимулювання учнів до вибору і самостійного використання різних способів виконання завдань;
- ▶ оцінка (заохочення) під час опитування на уроці не тільки правильної відповіді учня, але й аналіз того, як учень розмірковував, який спосіб використовував, чому і в чому помилився;

- ▶ оцінка, яка виставляється учневі в кінці уроку, аргументується за кількома параметрами: правильність, самостійність, оригінальність;
- ▶ під час оголошення домашнього завдання зазначається не тільки тема й об'єм завдання, але й детально пояснюється, як потрібно раціонально організувати свою навчальну роботу під час його виконання [8, с. 47].

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Відбувається своєрідна «зміна векторів» «від навчання, як нормативно побудованого процесу (і в цьому відношенні жорстко регламентованого), до учіння, як індивідуальної діяльності школяра, її корекції і педагогічної підтримки» [8, с. 11].

Змінюється функція навчання: не планування загальної для всіх лінії розвитку (навіть диференційованої за рівнем складності), а допомога **кожному** учневі на основі суб'єктного досвіду вдосконалювати свої індивідуальні здібності.

«Організація особистісно-зорієнтованого навчання вимагає розробки педагогічних технологій, метою яких є не накопичення знань та умінь, а постійне збагачення досвідом творчості і формування механізму самоорганізації і самореалізації особистості кожного учня» [11, с. 27].

Відповідно вихідним моментом навчання стає «розкриття індивідуальних пізнавальних можливостей кожного учня і визначення педагогічних умов, необхідних для їхнього задоволення» [8, с. 11].

Дидактичне забезпечення

Воно має відповідати таким вимогам:

- ▶ навчальний матеріал... повинен забезпечувати виявлення суб'єктного досвіду учня, включаючи досвід його попереднього навчання;
- ▶ виклад знань у підручникові (учителем) повинен бути спрямований не тільки на розширення їх об'єму, структурування, інтегрування, узагальнення предметного змісту, але й на перетворення наявного досвіду кожного учня;
- ▶ у ході навчання потрібне постійне погодження досвіду учня з науковим змістом отримуваних знань;
- ▶ активне стимулювання учня до самоцінної освітньої діяльності повинно забезпечувати йому можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження в ході оволодіння знаннями;
- ▶ навчальний матеріал повинен бути організований таким чином, щоб учень мав можливість вибору під час виконання завдань, вирішення задач;
- ▶ необхідно стимулювати учнів до самостійного вибору найбільш значущих для них способів опрацювання навчального матеріалу;
- ▶ вводячи знання про прийоми виконання навчальних дій, потрібно виділяти загальнологічні і специфічні предметні прийоми навчальної діяльності з урахуванням їхніх функцій в особистісному розвитку;
- ▶ необхідно забезпечувати контроль і оцінку не тільки результату, але й головним чином процесу учіння, тобто тих трансформацій, які здійснює учень, засвоюючи навчальний матеріал;
- ▶ освітній процес повинен забезпечувати побудову, реалізацію, рефлексію, оцінку учіння як суб'єктної діяльності. Для цього потрібне виділення одиниць учіння, їхній опис, використання учителем на дошці, в індивідуальній роботі (різноманітних формах корекції, репетиторства) [8, с. 28 – 29].

Дидактичний матеріал повинен включати завдання не тільки різнорівневі, але й різнопланові, які б: а) дозволяли учневі вести пошук власних шляхів вирішення задачі; б) спонукали до аналізу використаних способів виконання завдання; в) були різнотипними за прийомами виконання.

В особистісно-орієнтованій *навчальній програмі* головною метою є розвиток кожного учня (знання виступають засобом, а не метою розвитку). Звідси і зміна пріоритетів: «від формування знань, умінь і навичок (ЗУНів) як головної освітньої мети, яка забезпечує соціальну компетентність, до створення умов для розкриття суб'єктного досвіду учня, його природної психічної активності як особистості (звідси й термін «особистісно-орієнтована навчальна програма» [8, с. 57].

«В основу навчальних програм повинні бути закладені всі необхідні умови для оволодіння тими видами діяльності, які дають учневі широку орієнтацію в системі суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних відношень, де учень виступає активним творцем цих відношень (а не тільки їхнім спостерігачем). Реалізація такого завдання вимагає іншого підходу до предметного навчання (не як до замкнутого у своєму змісті набору окремих предметів), до виділення і моделювання **видів діяльності**, через які здійснюється активне ставлення учня до світу. Конкретні знання (їх система) виступають при цьому як засіб пізнання і перетворення дійсності, а не як кінцева мета. Побудова предметного навчання за інтегрованим типом відповідає завданням особистісно-орієнтованого навчання, оскільки дозволяє виявити основний тип ставлення учня до світу... [8, с. 63 – 64].

Матеріал **підручника**: зміст, організація тексту, запитання – повинні спрямовуватися насамперед на розвиток самостійності мислення, а не просте запам'ятовування і відтворення. Цьому може сприяти проблемний виклад матеріалу, подача різнопланових (у тому числі й суперечливих) поглядів на одну й ту ж проблему, запитання й завдання проблемного характеру, які б спонукали учня до пошуку власних шляхів її розв'язання, вироблення особистісного ставлення до виучуваного матеріалу.

Завдання обов'язково повинні містити поради щодо їх виконання, своєрідні алгоритми дій, заохочувати до пошуку власного шляху розв'язання.

В умовах особистісно-зорієнтованого навчання найвища **оцінка** виставляється за виконання завдань, умови яких вимагають вираження особистісного ставлення до пропонованого матеріалу, аналізу різних думок щодо певної проблеми, вибору найбільш раціонального шляху з кількох можливих.

Однак потребує вирішення проблема градації оцінки, чітке визначення рівнів успішності. З цього погляду цікавими є міркування Н. Пастушенко та Р. Пастушенка щодо оцінювання *навченості* школяра за системою В.Симонова [9].

Автори пропонують визначати 4 рівні навченості:

1. *Рівень запам'ятовування і відтворення* певної кількості інформації, тобто рівень фактичних знань. На цьому етапі освіта характеризується лише кількісними показниками.
2. *Рівень розуміння*. Характеризується виявленням поверхневих, явних зв'язків і відношень.
3. *Рівень застосування знань* (стандартних умінь).
4. *Рівень перенесення (творчості)* як найвищий показник навченості [10, с. 45].

Оцінка повинна фіксувати не тільки кінцевий результат, а й процес навчальної діяльності учня, оволодіння ним різними способами діяльності, вироблення власних підходів. Повинен відслідковуватися процес індивідуального розвитку школяра *у порівнянні не тільки з іншими, а й із ним самим*.

Урок в умовах реалізації особистісно-орієнтованого навчання повинен обов'язково включати стимулювання учнів до аналізу тих прийомів (способів), якими вони користуються в процесі учіння [8, с. 35].

Змінюється його режисура. Домінуючим стає діалог учителя й учня, учня з класом, обмін думками з приводу змісту навчального матеріалу, який опрацьовується на уроці, способів вирішення поставлених завдань.

На зміну авторитаризму приходять співробітництво.

«Учні не просто засвоюють готові зразки, а усвідомлюють, як вони отримані, чому в їх основі лежить той чи інший зміст, якою мірою він відповідає не тільки науковим знанням, а й особистісно значимому смислу, цінностям (індивідуальній свідомості)» [8, с. 45].

Розроблена С.Подмазіним технологія особистісно-зорієнтованого уроку включає такі етапи: орієнтації, цілепокладання, проектування, організації виконання плану діяльності, контрольної-оціночної [1, с. 166-168].

Уважне прочитання викладеного матеріалу закономірно породжує ще одне запитання, а може, й скепсис: якщо потрібні зміни програм, структури навчального процесу, необхідні діагностики, програма індивідуального розвитку учня і т.п. (що від учителя-словесника не залежить), то впровадження особистісно-зорієнтованого навчання – справа далекого майбутнього?

Однак – ні!

Справді, якщо навчально-виховний процес у школі (а в Україні вже накопичено відповідний досвід) будуватиметься у відповідності з усіма вимогами впровадження особистісно-зорієнтованого навчання, ефективність роботи буде незрівнянно вищою, ніж коли її здійснюватиме окремих учитель чи група ентузіастів. Але для цього потрібен час (великий) і кошти (чималі). І ОЗОН прийде в школу (якщо прийде!) не скоро. Є й інший шлях. Впровадження **елементів методики**: діагностування учнів за рекомендаціями, які друкуватимуться в нашій рубриці, розробка окремих різноманітних завдань, передбачення різних варіантів подачі матеріалу, його закріплення, домашньої роботи, визначення мети курсу літератури окремого класу, теми, уроку, які були б взаємопов'язаними між собою, створення позитивного настрою на уроці, визначення разом з учнями завдань на урок і підведення підсумків зробленого, упровадження сучасних методик і технологій, допомога учневі повірити в себе – це під силу кожному вчителю.

Допомогти в цьому вбачаємо своїм завданням. Читайте в наступних номерах про:

- ▶ сучасні погляди психологів на особистість;
- ▶ методику діагностування психофізіологічних особливостей школярів;
- ▶ інтерактивні педагогічні технології;
- ▶ побудову особистісно-зорієнтованого уроку та його аналіз;
- ▶ діагностику навченості учнів;
- ▶ вивчення окремих тем;
- ▶ цікаві методичні знахідки.

Разом з тим, чекаємо Ваших пропозицій, запитань, зауважень, відгуків. І матеріалів, у яких би розкривався **Ваш** досвід упровадження ОЗОН.

Список використаних джерел

1. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 349 с.
2. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование // Педагогика. – 1994. – №5. – С.16-21.
3. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 59-64.
4. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2002. – 255 с.
5. Педагогічні технології в неперервній професійній освіті: Монографія / За ред. С.О. Сисоевої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
6. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы. Измерения и диагностика // Школьные технологии. – 1999. – №1-2.
7. Кірюшина Н., Бохан М., Полчанова Г. Від індивідуальності до особистості: Створення індивідуально орієнтованої системи навчання в рамках програми «Особистість учня» в Житомирській гуманітарній гімназії №1 // Директор школи – 2003. – №8. – С.7-10.
8. Якиманская И. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.
9. Симонов Н.М. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 192.
10. Пастушенко Н.М., Пастушенко Р.Я. Діагностування навченості. Гуманітарні дисципліни. – Л.: ВНТЛ, 2000. – 130с.
11. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.
12. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с.

УРОК В УМОВАХ ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

Як уже зазначалося, головна відмінність особистісно-зорієнтованого навчання від інших методичних систем полягає в тому, що учень в умовах ОЗОН стає **суб'єктом** навчального процесу. А для цього він повинен оволодіти вміннями й навичками, що стосуються основних етапів навчальної діяльності: орієнтація – цілепокладання – проектування – організація – аналіз та оцінка. «Ключовим» моментом цього процесу є **цілепокладання**. «Нема цілі – нема суб'єкта», – наголошує С. Подмазин³.

Однак, як слушно зауважують автори «Діагностування навченості» (Л., 2000), «як правило, вчителі не визначають спеціально цілей вивчення розділів та тем предмета, а мету уроку формулюють:

- а) через зміст предмета (вивчити біографію Т. Шевченка...);

---

³ Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – С.168.

б) через можливі процеси розвитку учня (формувати вміння аналізувати художній образ; ...розвивати інтерес до літератури...);

в) через навчальну діяльність учнів (скласти хронологічну таблицю; скласти план параграфа і т.п.)»⁴.

Цілі особистісно-зорієнтованого уроку включають як традиційні, так і інноваційні аспекти. Традиційним є визначення мети конкретного уроку залежно від цілей теми, його місця в ній. Сюди ж віднесемо й визначення цілей окремих етапів уроку, хоча, як свідчить практика, ця вимога найчастіше тільки декларується.

Новим є акцентування на врахуванні суб'єктного досвіду учня, його потреб, ціннісних орієнтацій і зацікавлень, коли пропонувані учителем цілі сприймаються школярем як особистісно значущі.

Ціль також повинна вказувати на очікуваний результат навчання, формулюватися таким чином, аби її досягнення можна було легко перевірити.

Іншими словами, **ціль уроку** в умовах ОЗОН повинна:

1. Ураховувати цілі теми й місце уроку в ній.
2. Спиралися на суб'єктний досвід учня, бути особистісно сприйнятою ним.
3. Вказувати на очікуваний результат навчання, формулюватися максимально конкретно для можливості контролю за рівнем досягнення.
4. Бути загальною щодо цілей окремих етапів уроку.

Як бачимо, «відправною точкою» є тема (модуль). Саме на початку її вивчення учням дається перелік, що вони повинні **знати і вміти** після опрацювання. Таким чином, представлені в шкільній програмі вимоги щодо знань і вмінь учнів конкретизуються щодо певної теми, а далі й окремого уроку.

Аби ціль уроку була сприйнята школярем, учитель забезпечує відповідну мотивацію: повідомляє «вагу» виучуваного матеріалу для отримання підсумкової оцінки; можливість застосування здобутих знань в житті, майбутній професійній діяльності; підкреслює схожість аналізованих питань з проблемами конкретної особистості тощо. Учень ознайомлюється з місцем теми в загальному курсі, уроку – в темі, переліком конкретних знань, умінь і навичок, які свідчитимуть про досягнення поставлених цілей. Фактично, саме на цьому етапі школярі отримують відповіді на запитання: «А навіщо це мені?» чи «А що це мені дасть?».

Відчути себе творцем «власної долі» учень зможе за умови активної участі в проектуванні, організації та контролі навчальної діяльності.

1. Щодо кінцевого результату: кожен сам обирає рівень домагань, оцінку, яку хотілося б отримати в результаті опрацювання матеріалу.
2. У складанні та обговоренні плану роботи. В ідеалі особистісно-зорієнтоване навчання передбачає навчання за індивідуальною програмою. Однак навіть запропонований учителем план сприймається (і приймається!) як власний, якщо учневі була надана можливість внесення коректив: «Я ж погодився з ним!».
3. У виборі способів навчальної діяльності, пропонуваних завдань та шляхів їх розв'язання.

---

⁴ Пастушенко Н.М., Пастушенко Р.Я. Діагностування навченості. Гуманітарні дисципліни. – Л.: ВНТЛ, 2000. – С.25.

Варіативність стосується як фіксації нового матеріалу (схема, план, тези, опорний чи розгорнутий конспект, таблиця і т. д.), так і відповідей на поставлені запитання (усно чи письмово, за опорним конспектом чи без нього і т.п.), домашніх завдань.

4. У залученні до контролю та оцінювання через самоконтроль, взаємоопитування, аналіз відповідей товаришів, самооцінку й зіставлення її з оцінкою учителя та наперед заданим зразком.

Рефлексія учня над власною діяльністю є надзвичайно важливою складовою особистісно-зорієнтованого навчання. Як і оцінювання школяра, коли аналізуються досягнення (чи не досягнення) поставлених цілей, шлях до мети та причини неуспіху (якщо такий був), результати зіставляються не тільки з планованими, а й із попереднім рівнем досягнень.

І додамо, нарешті, ще одну невід'ємну складову особистісно-спрямованого уроку: створення позитивного настрою на роботу і під час неї, ситуації успіху, заохочення школярів до самостійності суджень і вибору шляхів досягнення цілей, підтримка найменших зрушень у розвитку. Поряд з оцінюванням (виставленням оцінки за виконане завдання, роботу) усе більшої ваги набуває поцінування (позитивна (і тільки!) оцінка процесу навчання: прагнень, намагань учня, вдало обраних форм діяльності, проявів волі тощо).

Звичайно, реалізація означених вимог потребує зміни стилю спілкування: широкое застосування діалогу як у стосунках «учитель – учень», так і «учень – учень». Пріоритетною формою стає індивідуальна, парна та групова робота.

Діяльності в умовах особистісно-зорієнтованого уроку учні навчаються під керівництвом учителя: від пояснення суті особистісно-зорієнтованого навчання, формування відповідних навичок до розвитку умінь висловлювати власну думку та цінувати чужу, толерантно ставитися й відповідно висловлюватися: «Я вважаю...», «Мені здається...», «Я думаю...», «На мій погляд...» і под.

Природно, що й аналіз особистісно-зорієнтованого уроку має своє специфіку. Спираючись на накопичений досвід⁹, виділимо в схемі аналізу кілька аспектів:

I. Мотиваційно-цільовий аспект.

1. Наскільки конкретно були сформульовані цілі уроку? Чи доводилися вони до учнів?
2. Чи стали визначені цілі особистісно значущими для школярів?
3. Чи була забезпечена мотиваційна готовність і позитивний настрій на уроці? Які педагогічні прийоми для цього застосовувалися?
4. Чи аналізувалися домашні завдання?

II. Організаційний аспект.

1. Яка форма спілкування переважала на уроці: монолог, діалог, полілог?
2. Як учитель актуалізував суб'єктний досвід учнів?
3. Які форми роботи переважали на уроці: фронтальна, індивідуальна, парна, групова?

---

⁹ Горелик И.Ф., Степанов Е.Н. Педагогический анализ личностно ориентированного урока // Завуч. – 2001. – №3. – С.115 – 117.

4. Чи були запропоновані різні види завдань? Як учитель стимулював школярів до самостійного їх вибору і форм виконання?
5. Як створювалася ситуація успіху на уроці?
6. Наскільки толерантним був учитель у стосунках з учнями?
7. Як урахувалися індивідуальні пізнавальні можливості, темп і стиль навчальної діяльності учнів?
8. Рівень диференціації домашніх завдань, можливість їх вибору.

III. Рефлексійно-оцінний аспект.

1. Чи проводився учнями аналіз власної діяльності?
2. Які форми для цього застосовувалися: самоконтроль, самоаналіз, взаємооцінка, колективна оцінка чи якісь інші?
3. Чи оцінював учитель оригінальність суджень, правильність і раціональність шляхів розв'язку проблеми?

Такими бачаться особливості особистісно-зорієнтованого уроку без «прив'язки» до конкретного предмета та дидактичної моделі особистісно-зорієнтованого навчання. Зрозуміло, що в школах, де учні працюють за індивідуальними програмами, він матиме свою специфіку, окремі нюанси з'являться за умови модульно-рейтингового навчання тощо.

Подаючи ці міркування, сподіваємося, що вони стануть у нагоді тим, хто не хоче чекати, коли з'являться умови (й кошти) для загальношкільного впровадження особистісно-зорієнтованого навчання й прагне розпочати роботу вже сьогодні. Чи завтра.

Радимо також прочитати:

1. *Абасов З.А.* Системный подход при проектировании целей урока // Завуч. – 2003. – №2. – С. 68 – 75.
2. *Горелик И.Ф., Степанов Е.Н.* Характерные черты личностно ориентированного урока / Завуч. – 2000. – №6. – С.130 – 131.
3. *Грідіна Л.В.* Особистісно орієнтоване навчання як основа навчально-творчої діяльності учнів у процесі вивчення біології // Біологія. – 2003. – №8. – С.6 – 11; №9. – С. 4 – 7.
4. *Кузнецов М.Е.* Учитель и ученик в личностно-ориентированном образовательном процессе: концептуально-дидактический аспект // Відкритий урок. – 2002. – №11 – 12. – С. 16 – 20.
5. *Лежнева Н.В.* Урок в личностно ориентированном обучении (Из опыта работы начальной школы) // Завуч начальной школы. – 2002. – №1. – С. 14 – 19.
6. *Мяло П.* Особистісно-зорієнтований урок історії // Завуч. – 2002. – №5. – С.6 – 8 (вкладка).
7. *Пастушенко Наталя.* Категорії навчальних цілей та їх зв'язок з оцінюванням знань учнів // Дивослово. – 2003. – №4. – С.30 – 32.
8. Роздуми про особистісно-зорієнтованого навчання // Відкритий урок . – 2001. – №13 – 14. – С.3 – 5.
9. *Сподарик Галина.* Цілі та їх конкретизація на уроках літератури // Дивослово. – 2003. – №4. – С.34 – 36.
10. *Цимбалюк Наталя.* Головні аспекти сучасного уроку в системі особистісно орієнтованого навчання // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2003. – №3. – С.1 – 3.

АЗБУКА ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

Вперше така своєрідна «азбука» з поясненням особливостей особистісно-зорієнтованого навчання була надрукована на сторінках журналу «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України» (2000, №5). Її потреба відчувається й зараз, коли публікації в різних методичних виданнях засвідчують посилення інтересу шкільної практики до цієї проблеми. Подати найзагальніші відомості, які допомогли б учителям зрозуміти необхідність і закономірність активного звернення до практики ОЗОН, з'ясувати сутність й основи особистісно-зорієнтованого навчання, шляхи його реалізації і має на меті автор статті. Сподіваємося, що вона стане доречним доповненням до матеріалів, опублікованих у рубриці «ОЗОН у викладанні літератури» газети «Українська мова та література» (див. №№ 34, 37, 44, 46 за минулий рік та цього річні публікації).

1. Освітня криза є світовим явищем. Про неї говорять, починаючи ще з 60-х років минулого століття. Уряди США, європейських країн прийняли спеціальні програми розвитку освіти (доповідь американського уряду так і називалася: «Нація в небезпеці: необхідність реформування школи»).

2. Причиною кризи є вимоги постіндустріального, або, як його іще називають, інформаційного суспільства: не набуття знань, вироблення умінь і навичок їх використання (що передбачалося в школах індустріальної епохи), а розвиток компетентностей як «загальних здатностей, що базуються на знаннях, досвіді, цінностях, схильностях, набутих завдяки навчанню» («Про впровадження 12-бальної шкали оцінювання досягнень учнів у системі загальної середньої освіти»).

3. Відтак, аби бути успішним у сьогоднішньому житті, випускник школи повинен:

- ▶ гнучко адаптуватися до життєвих ситуацій, які постійно змінюються, самостійно отримувати необхідні знання, вміло застосовувати їх на практиці для розв'язання різноманітних проблем, щоб упродовж усього життя мати змогу знайти своє місце;

- ▶ самостійно критично мислити, вміти бачити труднощі, що виникають у реальному світі, і шукати шляхи раціонального їх розв'язання, використовувати сучасні технології; чітко усвідомлювати, де і яким чином отримані ними знання можуть бути використані у практичній діяльності; бути здатним генерувати нові ідеї, творчо мислити;

- ▶ гнучко працювати з інформацією (уміти збирати для дослідження певного завдання факти, аналізувати їх, висувати гіпотези розв'язання проблем, робити необхідні узагальнення, зіставляти з аналогічним або альтернативними варіантами, які розглядаються, встановлювати статистичні закономірності, формулювати аргументовані висновки і на їх основі виявляти і розв'язувати нові проблеми);

- ▶ бути комунікабельними, контактними в різноманітних соціальних групах, уміти працювати спільно в різноманітних галузях, попереджувати конфліктні ситуації або вміло виходити з них;

► самостійно трудитися над розвитком власної моральності, інтелекту, культурного рівня [1, с. 9].

4. Між тим, «слабким місцем нашої школи є несформованість у її випускників... достатньої життєвої компетентності... Недоліком... залишаються недостатні вміння учнів вільно використовувати здобуті знання для розв'язання практичних завдань, аналізу нестандартних ситуацій... Зміст шкільної освіти переобтяжений надмірним фактологічним матеріалом... його склад і структура недостатньо враховують необхідність диференціації навчання залежно від нахилів, здібностей, життєвих планів школярів...» (Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) [2, с. 3].

5. Вихід вбачається в особистісно-зорієнтованому навчанні:

«...основним шляхом модернізації української школи загалом і літературної освіти зокрема є її розвиток на принципах особистісно зорієнтованого навчання» (Концепція літературної освіти в 12-річній школі (Проект) [7, с. 4];

«Особистісно-орієнтоване навчання, концепція життєтворчості, програма розвитку творчої особистості – ось три «кити», на яких тримається навчання, виховання і розвиток учня» (В.Паламарчук) [3, с. 26].

6. Чому саме особистісно зорієнтоване навчання?

«Особистісно зорієнтоване навчання надає кожному учневі, спираючись на його здібності, нахили, інтереси, особистісні цінності і суб'єктний досвід, **можливість** реалізувати себе в пізнавальній та інших видах діяльності... (С. Подмазін) [4, с. 165].

7. Увібравши в себе елементи інших методик (розвивального, модульно-рейтингового навчання, педагогіки співробітництва та ін.), ОЗОН від інших педагогічних систем відрізняється тим, що жодна з них не ставила за мету зробити учня суб'єктом навчальної діяльності, створити умови для його самовизначення й самореалізації.

8. Організацію особистісно зорієнтованого навчання визначають такі положення його психологічної складової:

а) особистість є складною системою, в діяльності якої беруть участь біологічні, соціальні і психогенні (Г. Селевко) фактори, і яка, як і кожна складна система, здатна до саморозвитку й самовдосконалення;

б) рушійною силою саморозвитку особистості є її потреби. Школа повинна сприяти задоволенню особистісних потреб у захисті, стабільності, спілкуванні, знаннях, визнанні, успіхові, самовдосконаленні, самовираженні, самоактуалізації тощо;

в) інтегративними показниками розвитку особистості, які дають змогу відслідкувати зміни в її формуванні й засвідчити ефективність упровадження особистісно-зорієнтованого навчання, є мотивація, самостійність, рефлексивні уміння і позитивна Я-концепція;

г) обов'язковим є також урахування індивідуальних та вікових психофізіологічних особливостей школяра, психологічних закономірностей навчальної діяльності.

9. Дидактичну основу особистісно-зорієнтованого навчання складають:

Принципи: гуманізму, діяльності, самоорганізації складних систем, діалогічної взаємодії (С.Подмазін), особистісного цілепокладання, вибору індивідуальної освітньої траєкторії, навчальної рефлексії (А.Хуторської), співробітництва (О. Савченко).

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ:

▶ навчальна продуктивність учнів зростає, якщо вони усвідомлено беруть участь у визначенні цілей навчання, виборі його технологічних елементів, створенні особистісного компоненту освіти;

▶ збільшення в навчальному процесі частки відкритих завдань, які не мають однозначних рішень і відповідей, збільшує інтенсивність й ефективність розвитку креативності учнів;

▶ динаміка творчих досягнень учнів випереджає підвищення рівня засвоєння базових навчальних стандартів;

▶ творча результативність навчання більш впливає на розвиток особистісних якостей учнів, ніж на рівень освоєння ними освітніх стандартів;

▶ діагностика особистісних освітніх нарощувачів учня справляє ефективніший вплив на якість освіти, ніж діагностика й контроль його освітніх результатів відносно до зовні заданих стандартів [6, с. 73 – 75].

Реалізація принципів особистісно зорієнтованого навчання під час навчального процесу забезпечується через можливість:

▶ права кожного учня на особистісний смисл і цілі вивчення матеріалу, трактування окремих положень, образів (якщо йдеться про літературу);

▶ вибору форм і методів опрацювання навчального матеріалу, способів контролю, рефлексії, самооцінки («в ідеалі» й індивідуального темпу навчання);

▶ «проходження» теми на «оглядовому», «вибірковому» чи «поглибленому» рівнях;

▶ вибору форми кінцевого продукту;

▶ вибору шкільних предметів чи окремих занять;

▶ навчання за індивідуальними семестровими чи навіть річними програмами й планами.

10. Особистісно-зорієнтоване навчання може впроваджуватися в практику роботи школи **як філософія її діяльності і як методична модель.**

У першому випадку його сутність більше проявляється на рівні стилю спілкування учителів і учнів, внутрішкільної атмосфери.

Суб'єктність же учня як повноправного учасника навчального процесу забезпечується меншою мірою.

Методична модель передбачає поряд з ознаками, властивими ОЗОН як методології навчання, включення учня в навчальний процес, урахування його суб'єктного досвіду, прагнень і зацікавлень, спрямованості, особливостей пам'яті, уваги, уяви, мислення на всіх етапах навчального процесу, тобто реальної побудови суб'єкт-суб'єктних відношень як ключової ознаки особистісно-зорієнтованого навчання.

11. Структура особистісно-зорієнтованого навчання:

а) оволодіння вчителями теорією та методикою ОЗОН;

б) психологічний супровід (набір анкет, проведення опитування учнів і вчителів);

в) методичне забезпечення (стандарти, програми, підручники, посібники, роздатковий матеріал, технологічні карти тощо);

г) організація навчального процесу:

▶ оволодіння учнями вміннями й навичками цілепокладання, планування, організація, виконання запланованого, рефлексії, оцінки, корекції та забезпечення їх реальної участі в усіх етапах діяльності; урахування їхнього суб'єктного досвіду; побудова навчального процесу на партнерських засадах;

▶ широке застосування активних та інтерактивних технологій;

▶ створення ситуації успіху;

▶ упровадження модульно-рейтингової системи занять.

12. Упровадження особистісно-зорієнтованого навчання в практику роботи школи передбачає внесення змін:

▶ до змісту освіти, у структурі якого мають знайти відображення не тільки інформаційний, діяльнісний, а й рефлексивний компоненти, і який повинен передбачати зміну ролей учасників навчального процесу;

▶ до шкільних підручників за рахунок кардинального зменшення у їхній структурі кількості інформаційних текстів; збільшення запитань і завдань дослідницького й творчого характеру; добір матеріалів, які б спонукали школяра до діалогу (з автором, критиками, самим письменником тощо); забезпечення рефлексивної діяльності учня над прочитаним;

▶ до календарних та поурочних планів, де мають відобразитися діагностично й процесуально поставлені цілі занять, процес оволодіння учнями навичками діяльності, різнорівневі завдання, запитання тощо;

▶ до організації навчального процесу (перевага активних та інтерактивних методів, групової, парної та індивідуальної форм навчання, зміна системи оцінювання навчальних досягнень учнів тощо);

▶ до ведення учнівських зошитів (обов'язковими є записи цілей вивчення теми, окремого уроку, рефлексії тощо);

▶ до системи контролю за діяльністю вчителя (оцінка уроків з точки зору відповідності їх принципам особистісно-зорієнтованого навчання, зусиль учителя на заохочення учнів до вияву суб'єктного досвіду і т. ін.).

13. Кінцевим результатом реалізації ОЗОН є зростання рівня внутрішньої мотивації учня, зниження рівня тривожності, зростання впевненості у своїх силах, розвиток самостійності, формування позитивної Я-концепції, оволодіння ним етапами навчальної діяльності, формування відповідних компетенцій, наслідком чого є підвищення успішності.

14. Кроки освоєння особистісно-зорієнтованого навчання:

1) Підготовчий етап (опрацювання теоретичних праць, підготовка діагностичних матеріалів).

2) Робота з учнями:

а) бесіда про постіндустріальне суспільство та його вимоги до особистості; життєві компетенції як ознаку готовності до життя, умову досягнення життєвого успіху; важливість зрозуміння себе, створення позитивної Я-концепції; діяльність та її основні етапи, важливість оволодіння цілепокладанням, плануванням, організацією, рефлексією, оцінкою;

б) діагностування.

3) Планування навчальної діяльності:

а) тематичне планування (обов'язковими в календарно-тематичному плані є рубрики: цілі вивчення теми, уроку (формулюються діагностично, що передбачає можливість контролю за їх досягненням); форми й методи навчання; елементи ОЗОН, які будуть впроваджуватися. Визначені на основі аналізу програм, підручників цілі коригуються з урахуванням учнівських, розробляється технологічна карта проходження теми, (в ідеальному варіанті – індивідуальний план для окремих учнів).

б) підготовка матеріалів для проведення поточної (підсумкової) атестації (тести, перелік письмових робіт тощо).

в) поурочне планування, де передбачається відведення часу для навчання учнів цілепокладання, планування, рефлексії, оцінки; форми організації навчальної діяльності (групова, парна та індивідуальна); перевага активних методів навчання.

4) Оволодіння етапами навчальної діяльності:

а) вироблення навичок цілепокладання (відбувається за спеціальною програмою протягом тривалого часу під час спеціально відведених для цього занять та на звичайних уроках і включає в себе оволодіння теоретичними знаннями й практичні тренінги). Цілі вивчення теми, окремого уроку, результати рефлексії обов'язково записуються в учнівський зошит!

б) вироблення навичок самооцінювання;

в) вироблення навичок рефлексивної діяльності.

5) Особистісно-зорієнтований урок:

а) має діагностично поставлені цілі;

б) містить обов'язкові аспекти: мотиваційний, цілепокладання, планування, організації навчальної діяльності, рефлексії, оцінювання, звертається до особистісного досвіду учня;

в) передбачає навчання школярів цілепокладання, планування діяльності, організації, рефлексії, оцінки, корекції;

г) базується на варіативності запитань і завдань, форм і методів роботи як учителя, так і учнів;

д) спирається на активні та інтерактивні форми й методи навчання, діалог і полілог «учень – учень», «учень – учитель».

б) Оцінювання.

а) оцінювання навчальних досягнень.

Запитання й завдання для підсумкової атестації мають забезпечувати максимально можливу об'єктивність і деталізацію щодо кожної оцінки. Їхній перелік, а також форма проведення контролю повідомляється учням на початку вивчення кожної теми.

В умовах ОЗОН навчальні досягнення школяра оцінюються в порівнянні з його «стартовим» рівнем, визначаються не тільки «навченість» (рівень предметних знань, умінь і навичок), а й «научуваність» – рівень навчальних можливостей школяра, «просування» на шляху до визначених цілей.

Поряд з традиційними «вживаються» й інші форми оцінювання: бали, місце в

рейтингу (за умови впровадження рейтингової форми навчання), а також якісне (словесне) вираження.

Можуть також складатися діагностичні карти, письмові характеристики, учні ведуть щоденники досягнень. Цікавою новацією є формування портфеля досягнень.

б) діагностика особистісних якостей.

Вона проводиться на початку і в кінці навчального року й складається з двох «блоків»:

▶ діагностика показників, визнаних суттєвими для розуміння рівня ефективності особистісно-зорієнтованого навчання (мотивація, самостійність, тривожність, позитивна Я-концепція).

▶ рівень оволодіння навичками цілепокладання, планування, рефлексії, оцінки.

З огляду на те, що методика (зрештою, як і філософія) особистісно-зорієнтованого навчання ще тільки розробляється, «азбука» є відкритою для доповнення й корекції. Автор буде вдячний усім, хто візьме в цьому участь, поділиться напрацюваннями й здобутками.

Будемо пам'ятати, що ОЗОН як свіжий вітер змін у методиці викладання літератури вимагає такого ж свіжого погляду, нестандартного мислення вчителя!

Список використаних джерел

1. Кондратюк В.Л., Волос М.М., Бабин І.І. Основні тенденції розвитку систем освіти та освітніх технологій у світовій педагогічній практиці // Відкритий урок. – 2003. – №1. – С. 7 – 10.

2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Початкова школа. – 2002. – №1. – С. 1 – 5.

3. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.

4. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 349 с.

5. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование // Педагогика. – 1994. – №5. – С. 16 – 21.

6. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

7. Концепція літературної освіти в 12-річній школі (Проект) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – №1. – С. 2 – 13.

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ: КРОКИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Розпочинаючи роботу з впровадження особистісно-зорієнтованого навчання, пам'ятатимемо:

1. Його метою є **створення умов** для самовираження, самореалізації особистості.

2. Навчальний процес в умовах особистісно-зорієнтованого навчання будується на суб'єкт-суб'єктних відношеннях, що передбачає участь школяра в усіх етапах діяль-

ності: цілепокладанні, плануванні, організації, рефлексії, оцінці, корекції – й освоєння ним відповідних умінь і навичок, забезпечення його права на вибір виду, ритму, способу опрацювання матеріалу.

3. Кінцевим результатом реалізації особистісно-зорієнтованого навчання є зростання рівня внутрішньої мотивації, зниження рівня тривожності, зростання впевненості у своїх силах, розвиток самостійності, формування позитивної Я-концепції особистості, наслідком чого є успішна навчальна діяльність.

4. Увага учителя має спрямовуватися одночасно на учня, діяльність власну та спільну зі школярами...

Сподіваємося, що ви, шановний Читачу, уже:

1. Усвідомили:

- а) причини кризи сучасної школи та потребу її докорінної реорганізації;
- б) вимоги, які пред'являє сучасне життя до вчителя (оволодіння соціальною сенситивністю; набуття нового рівня професійної компетентності; вироблення потреби самореалізації в нових умовах)

2. Опрацювали публікації, присвячені особистісно-зорієнтованому навчанню і шукаєте шляхів для практичної його реалізації. Справді, упровадження ОЗОН вимагає змін в роботі школи, у тому числі й фінансового забезпечення. Як бути, якщо немає підтримки й розуміння дирекції?

Уже сьогодні учитель може:

1. Змінити власну психологію, стиль спілкування, перебудувати методику викладання на засадах суб'єкт-суб'єктних відносин, педагогіки співробітництва.

2. Спонукати учня до усвідомлення проблеми.

Розповісти про вимоги постіндустріального суспільства до особистості; значення оволодіння компетенціями для досягнення життєвого успіху.

3. Допомогти йому зрозуміти себе.

За допомогою тестів визначити навчальні цілі (мотивацію), рівень тривожності, особливості Я-концепції; можливості і прагнення; спрямованість особистості, особливості мислення, уваги, уяви, пам'яті, способів навчальної діяльності.

4. Заохотити школяра до конкретних кроків.

Оволодіння через ситуацію вибору найширшим колом компетенцій, етапами діяльності; спробувати себе в різних її видах.

Подамо орієнтовні матеріали для організації роботи.

I. Планування навчальної діяльності

ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

Відмінністю особистісно-зорієнтованого календарно-тематичного плану від звичайного є введення кількох додаткових рубрик:

1. Цілі й завдання теми.

2. Форми й методи навчання.

3. Елементи ОЗОН, які будуть упроваджуватися.

Одночасно з календарним планом готується матеріал для проведення поточної (підсумкової) атестації (тести, перелік письмових робіт тощо).

Наголосимо: на початку вивчення кожної теми учням має повідомлятися форма проведення контролю. Запитання для атестації вивішуються в класі або вручаються персонально.

Алгоритм визначення цілей вивчення теми:

1. З окресленого програмою кола знань, умінь і навичок для певного класу формується їхній перелік стосовно конкретної теми.
2. Складений перелік коригується й уточнюється з урахуванням:
  - а) матеріалу підручника;
  - б) запитань, які розглядатимуться на уроці;
  - в) цілей самих учнів.

Цілі формулюються **діагностично**, для чого потрібно визначити:

- ▶ які знання учні повинні засвоїти;
- ▶ якими вміннями (інтелектуальними, практичними) вони повинні оволодіти;
- ▶ які якості будуть проявляти;
- ▶ як буде здійснюватися рефлексивна діяльність учнів;
- ▶ чітко окреслити кінцевий результат діяльності.

Уже саме **формулювання цілей передбачає можливість контролю** за їх досягненням чи недосагненням і саме цим вони відрізняються від мети уроку, яку традиційно (і досить часто формально) визначає учитель: *учень знає..., уміє..., розпізнає..., наводить приклади..., порівнює..., характеризує..., пояснює..., називає..., обґрунтовує..., висловлює... тощо.*

Інший можливий варіант:

Учень знає, вміє і може: відтворити..., дати відповідь..., вибрати..., сформулювати..., зв'язно викласти..., розповісти напам'ять..., назвати..., визначити..., дібрати приклади..., виділити..., пояснити..., переказати..., зробити висновки й узагальнення..., охарактеризувати..., встановити причиново-наслідкові зв'язки..., скласти план..., встановити спільне й відмінне..., визначити художні засоби і їх роль..., скласти перелік ознак..., працювати з довідковою літературою..., написати реферат..., обґрунтувати... тощо.

В календарному плані учитель передбачає і вироблення в учнів діяльнісних навичок. Це забезпечить необхідний контроль за дотриманням послідовності, урахування специфіки, різноманітності форм цілепокладання, планування, рефлексії, оцінки тощо.

Наведемо фрагмент з календарного плану вивчення творчості Лесі Українки.

УЧНІ ПОВИННІ ЗНАТИ:

- ▶ основні етапи життєвого шляху Лесі Українки та їх ознаки;
- ▶ особливості світобачення та світовідчуття письменниці;
- ▶ назви поетичних збірок та їх проблематику;
- ▶ тему, ідею, особливості композиції, сюжет «Лісової пісні» та її місце у творчому доробку письменниці;
- ▶ оцінку твору літературною критикою;
- ▶ проблематику, ідейний зміст та художні особливості драматичних поем;

- ▶ зміст понять «духовний світ», «публіцистика», «драматична поема»...
- ▶ художні особливості стилю поетеси;
- ▶ значення творчості Лесі Українки для розвитку української літератури;

УЧНІ ПОВИННІ ВМІТИ:

- ▶ дати загальну характеристику творчості Лесі Українки;
- ▶ прокоментувати окремі вислови про неї;
- ▶ розкрити основні проблеми, роль героїв у розкритті ідейного змісту «Лісової пісні»;
- ▶ скласти порівняльну характеристику для виявлення спільного й відмінного в характерах героїв, авторського ставлення до них,
  - ▶ визначити родові ознаки твору, що вивчається, знайти зображувальні засоби та пояснювати їх роль;
  - ▶ написати твір-роздум, відгук на самостійно прочитаний твір;
  - ▶ підготувати доповідь (реферат) за кількома джерелами;
  - ▶ дати відповіді на запитання підручника (с. ...);
  - ▶ аргументовано довести або заперечити тези підручника, учителя, своїх товаришів;
  - ▶ проаналізувати одну з поезій.

Наголосимо: в умовах особистісно-зорієнтованого навчання учитель (обов'язково!) виходить з інтересів учнів, їхніх зацікавлень. Відповідно, пріоритетна шкала для побудови навчальних занять матиме такий вигляд: цілі учнів – їхні індивідуальні особливості – форми й методи роботи, які забезпечать досягнення поставлених цілей, – навчальний матеріал (текст, підручник тощо).

ПОУРОЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

Його відмінністю в умовах особистісно-зорієнтованого навчання є:

- ▶ відведення часу для навчання учнів цілепокладання, планування, рефлексії, оцінки;
- ▶ передбачення групової, парної та індивідуальної роботи;
- ▶ перевага активних методів навчання.

До кожного з елементів ставимо запитання: Для чого я це роблю? Чи досягну я цим поставленої мети? І до уроку загалом: Чи можна його назвати особистісно-зорієнтованим?

Відповідь отримуємо, розглянувши запитання:

- ▶ Чи ставиться перед учнями ціль уроку?
- ▶ Чи надаватиметься учням можливість внести зміни в планування роботи на уроці?
  - ▶ Чи враховує наочність уроку специфіку сприйняття учнів?
  - ▶ Чи використовує вчитель різноманітні джерела інформації?
  - ▶ Завдання пропонуються учням на вибір: а) за формою; б) за змістом.
  - ▶ Учням пропонуються завдання: а) репродуктивного характеру; б) частково-пошукового; в) дослідницького; г) творчого.

▶ На уроці здебільшого використовуються форми навчання: а) парна; б) групова; в) самостійна.

▶ На уроці в учнів формуються навички: а) самоаналізу; б) самоконтролю; в) цілепокладання.

▶ Учитель дає рекомендації для виконання домашнього завдання?

▶ Для окремих учнів задаються індивідуальні домашні завдання?

▶ Домашнє завдання пропонується учням на вибір: а) за формою; б) за змістом?

▶ Чи обговорює учитель з учнями підсумки уроку (що дізналися, що сподобалося, що ні, що хотілося б повторити на наступному уроці)?

▶ Чи використовуються учителем: а) ситуація успіху; б) схвалення, заохочення, підтримка.

▶ Спілкування на уроці базується на партнерській основі?

▶ Під час спілкування відповіді учнів підтримуються учителем?

▶ Чи проводиться оцінювання процесу виконання завдання?

▶ Чи враховується під час оцінювання не тільки правильність, а й самостійність та оригінальність відповіді?

▶ Який рівень активності учнів на уроці?

▶ Чи вибирають учні спосіб роботи?

▶ Чи відбувається обговорення найбільш раціональних способів виконання завдань?

▶ Чи виявляються найбільш особистісно-значимі способи навчальної діяльності учнів?

▶ Чи створюється атмосфера включення кожного учня в роботу класу?

▶ Чи створюються умови для самостійності кожного учня на уроці?

▶ Чи надається допомога учням, які не встигають за темпом роботи класу?

▶ На уроці застосовуються різноманітні форми організації навчальної діяльності?

Плануючи урок, дбаємо про вибір адекватних сутності особистісно-зорієнтованого навчання активних та інтерактивних педагогічних технологій.

У нашому випадку це може бути:

1. Випереджувальне домашнє завдання: пригадати відоме про творчість Лесі Українки з молодших та середніх класів, поцікавитися, що знають про поетесу члени родини.

2. Робота в парах, коли двоє учнів, що сидять за однією партою, діляться враженнями й думками і приходять до спільного висновку, який озвучує один із них.

3. Самостійний кооперативний аналіз однієї з поезій (на вибір) тощо.

ТЕСТУВАННЯ

Складаючи перелік запитань і завдань для підсумкової атестації, прагнемо забезпечити максимально можливу об'єктивність і деталізацію щодо кожної оцінки.

Алгоритм підготовки тестів може бути таким:

1. Визначається мета контролю, тобто знання, уміння й навички, які планувало-

ся досягнути під час вивчення теми (беруться з переліку, складеного під час визначення цілей).

2. Відбираються ті з них, які можуть свідчити про засвоєння теми.

3. Складається перелік запитань і завдань, сформульованих таким чином, аби з відповіді можна було отримати якомога більше інформації.

Наголосимо: *Не можна змішувати завдання різних рівнів складності: «Напишіть, що вам відомо про народну творчість та її жанри» (суто репродуктивне, відповіді на яке можна, просто завчивши матеріал – 1 рівень за пропонованою класифікацією) і «Проаналізуйте баладу «Ой, не ходи, Грицю...» (застосування знань (стандартних умінь) – 3 рівень); «Визначте риси, притаманні троянцям-воїнам» і «Складіть план характеристики Енея», «Дайте загальну характеристику народним думам» і «Напишіть невеликий твір «Історія мого народу в думках».*

Недопустимою є ситуація, коли цілі вивчення теми заявлені одні, а на атестації пропонуються зовсім інші питання й завдання. Попереднє ознайомлення не тільки орієнтує школярів під час «проходження» теми, а й допомагає визначитися з прагненнями й сподіваннями: «Якщо мені не потрібна «ця література», але потрібна оцінка, то що ж я маю знати і вміти, аби отримати її?», «Що я маю знати і вміти, якщо я люблю літературу і хочу отримати «8»? «9»? «10»?

Обравши певний бал, учень стежить, аби не пропустити щось потрібне для відповіді, шукає необхідний матеріал. Бажано, аби кожен «бал» оцінювався кількома запитаннями на вибір.

II. Проведення бесіди з учнями:

Тезовий виклад матеріалу для бесіди подано на сторінках 10-11.

III. Діагностування учнів

Відповідні анкети можна знайти в публікаціях згадуваної рубрики, окрім того, запропонуємо учням й інші:

АНКЕТА

учня (учениці) ..... класу

Головні цілі (відзначаються 3 – 5 основних), яких я хочу досягнути в наступній чверті (семестрі, навчальному році):

1. Вивчити матеріал підручника.
2. Засвоїти основні літературознавчі поняття.
3. Стати гарним читачем.
4. Гарно підготуватися до екзаменів.
5. Навчитися самостійно здобувати знання.
6. Оволодіти методами аналізу художніх творів.
7. Глибше, ніж того вимагає програма, розглянути окремі питання теми (вказати які).
8. Навчитися самостійно працювати з довідковою та спеціальною літературою.
9. Розвивати свої здібності (вказати які).

10. Навчитися правильно організовувати своє навчання: ставити цілі, складати реальний план, виконувати його і оцінювати результати.

11. Навчитися уважно слухати, правильно розмовляти, аргументовано сперечатися.

12. Отримати гарну семестрову (річну) оцінку з української літератури.

13. Навчитися аналізувати художні твори.

14. Нічого не хочу.

15. Свій варіант цілі.

Нааявність тих чи інших цілей урахувуватиме в подальшій роботі. Так, скажімо, якщо в останній анкеті учень вибрав цілі 1, 4, 12, це свідчить про перевагу формальних цілей навчання, 2, 6, 7, 8 – пізнавальних, 3, 5, 9 – креативних, 10, 11 – самоорганізації.

IV. Оволодіння діяльними вміннями

ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ

Воно відбувається за спеціальною програмою протягом тривалого часу під час спеціально відведених для цього занять та на звичайних уроках і включає в себе оволодіння теоретичними знаннями й практичні тренінги. Насамперед учень знайомиться з самим поняттям і усвідомлює важливість оволодіння відповідними навичками для успішної діяльності в будь-якій сфері (на останньому моменті наголошуємо особливо, це стане значним стимулом для школяра). Наступний крок – знайомство з видами цілей і способами діагностики цілепокладання. І нарешті – вироблення практичних навичок.

Загалом програма може мати таку форму:

1. Ціль та її роль в організації діяльності.

2. Види цілей.

3. Види діагностики навчальних цілей з літератури та встановлення їх ієрархії.

4. Цілі смислові, перспективні, актуальні, цілі-елементи.

5. Складання індивідуальної технологічної карти (встановлення перспективних та актуальних цілей, цілей-елементів, визначення шляхів їх досягнення тощо).

Вироблення практичних навичок відбувається впродовж таких етапів:

1. Для вибору навчальних цілей учневі має бути представлений цілісний образ предмета (певної теми): смисл, потрібність, особливості, найцікавіші запитання тощо). На цій основі створюється загальне уявлення про предмет (тему), визначається її важливість і цілі вивчення конкретним школярем.

2. На початковому етапі учитель сам пропонує перелік можливих цілей, з яких учні складають свій перелік.

3. Наступний етап – ознайомлення з цілями своїх однокласників, корекція власних цілей.

4. Ознайомлення з цілями вчителя і завершальна корекція власних цілей.

5. Складання технологічної карти.

«Поточне» цілепокладання здійснюється на уроках з опорою на виучуваний мате-

ріал (або й спеціально відведених уроках), для чого готуються відповідні запитання і завдання: а) визначити цілі вивчення теми; б) визначити цілі уроку (*практикується протягом тривалого часу*); в) сформулювати цілі домашньої роботи (*практикується досить часто, можна за рахунок часу, відведеного на закріплення вивченого*) і т.п.

Цілі вивчення теми, окремого уроку, результати рефлексії обов'язково записуються в учнівський зошит!

Рефлексивна діяльність, за А. Хуторським, включає в себе такі етапи:

1. Припинення предметної (дорефлексивної) діяльності (робота – виконання вправи, аналіз твору і т. ін. – або завершена, або просто призупинена).

2. Встановлення послідовності виконання дій (усно чи письмово описується все, що було зроблено).

3. Аналіз послідовності дій з точки зору їх ефективності, продуктивності, відповідності поставленим задачам тощо.

4. Виявлення і формулювання результатів рефлексії (ідей, відповідей на запитання, пропозицій щодо причин невдач і подальшої роботи та ін.)

5. Перевірка гіпотез у подальшій діяльності⁶.

Потрібно поступово привчати учнів до усвідомлення важливості рефлексивної діяльності, виробляти її потребу, навички проведення.

Етапи уроку, на яких буде проводитися рефлексія, зазначаються в календарних і поурочних планах, її результати відображаються в учнівських зошитах.

Цю роботу доцільно розпочати із загальнонавчальної рефлексії: визначення цілей навчання є, разом з тим, і рефлексією своїх бажань, прагнень, оцінка роботи за семестр (рік) – це і рефлексія, аналіз власних досягнень.

Аналіз діяльності також потребує уваги й постійного вправління. У кінці уроку чи, спеціально зупинивши його, учитель просить учнів проаналізувати: етапи (крок за кроком), прийоми і мислительні операції, які труднощі виникали і як вони переборювалися.

«Що ми робили? Як ми це робили? Для чого ми це робили? Чому саме так ми це робили?» – такими можуть бути запитання. Потрібно, аби школяр міг не тільки відповісти на поставлене запитання, а й розповісти, як він дійшов до того чи іншого висновку, «розгорнути» свою мислительну діяльність і вербалізувати її.

За допомогою спеціальних запитань спонукаємо учня до рефлексії діяльності однокласників. Перевірку домашнього завдання можна провести в парах і зосередитися не тільки на аналізі правильності чи неправильності досягнутого результату, а й на розгляді шляху, мислительних операцій, дій, способів, яким він був досягнутий.

Можна запропонувати й таку анкету:

1. Чи задоволений ти результатом своєї роботи? А самим процесом? Чому?

2. Якщо б тобі дали змогу ще раз виконати її, які зміни ти вніс би в хід її виконання?

---

⁶ (Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – С. 288 – 289).

3. Чи взявся б ти за цю роботу, якби міг передбачити її результат?
4. Якби не взявся, то яку роботу хотів би виконати натомість?
5. Яку роботу ти хотів би виконати в майбутньому?

Послідовність формування рефлексивних навичок має такий вигляд: аналіз і оцінка → взаємоаналіз і взаємооцінка → самоаналіз і самооцінка.

Доцільно таку роботу спочатку виконати учителю, потім нехай учні проведуть її в парах і один з них (кожного разу це буде інший школяр) виступить перед класом.

1. Що ми робили на уроці?
2. Що я зрозумів і дізнався нового?
3. Як я працював на уроці?
4. Що найбільше зацікавило на уроці, здивувало?
5. Які форми роботи сподобалися найбільше? Які хотілося б використати на наступних уроках?

Рефлексивна діяльність може відбуватися і в кінці кожного дня:

1. Яку мету я ставив перед собою сьогодні?
2. Що я робив?
3. Що я зрозумів сьогодні про себе?
4. Чи досягнув я поставленої мети? Які нові запитання з'явилися у мене?
5. Мої враження від сьогоднішнього дня: що мені сподобалося? Що не сподобалося? Чому?

Окрім анкет, можуть застосовуватися й інші прийоми: усне обговорення, графічне (у кольорі) відтворення настрою протягом уроку, дня, тижня, оцінювання етапів діяльності тощо.

Вироблення навичок самооцінювання (за А. Хуторським) включає:

1. Виділення і пояснення критеріїв оцінки.
2. Навчання учнів самостійно формулювати критерії.
3. Розвиток навичок оцінки й самооцінки через вправлення в цьому виді діяльності.

Відповідні форми роботи – самооцінка, взаємооцінка (в парах і групах), порівняння самооцінки й оцінки, виставленої учителем та однокласниками, тощо – передбачаються в календарному й поурочному планах.

Для вироблення навичок оцінювання великі можливості надає взаємоперевірка домашніх завдань, рецензування усних відповідей, письмових робіт однокласників. (Зазначимо, що разом це й значно зекономить сили і час самого вчителя). Зрештою учень переходить до самооцінки: власної відповіді, розказаного напам'ять вірша тощо. Єдине, що обов'язково потрібно врахувати при цьому, – це надання чітких критеріїв.

Поряд з традиційними в умовах особистісно-зорієнтованого навчання значної ролі набувають інші форми оцінювання: бали, місце в рейтингу (за умови впровадження рейтингової форми навчання), а також якісне (словесне) вираження. Можуть також складатися письмові характеристики, учні ведуть щоденники досягнень.

Діагностика особистісних якостей.

Вона проводиться на початку і в кінці навчального року і складається з двох «блоків»:

1. Діагностика показників, визнаних суттєвими для розуміння рівня ефективності особистісно-зорієнтованого навчання (мотивація, самостійність, тривожність, позитивна Я-концепція).
2. Рівень оволодіння навичками цілепокладання, планування, рефлексії, оцінки.

V Організація й проведення особистісно-зорієнтованого уроку

Особистісно-зорієнтований урок:

1. Має діагностично поставлені цілі (формулювання цілей передбачає можливість перевірки їх досягнення).
2. Містить обов'язковий мотиваційний аспект, звертається до особистісного досвіду учня.
3. Передбачає навчання школярів цілепокладання, планування діяльності, організації, рефлексії, оцінки, корекції.
4. Базується на варіативності запитань і завдань, форм і методів роботи як учителя, так і учнів.
5. Спирається на активні та інтерактивні форми й методи навчання, діалог і полілог: учень – учень, учень – учитель, роботу школярів парно, в групах, самостійно.

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Аби набути необхідних для успішної діяльності в «дорослому житті» компетентностей, учень уже в школі повинен вчитися самостійно здобувати інформацію, виробляти її, дискутуючи, відстоювати власну позицію, працювати в умовах конкуренції, спілкуватися, спільно вирішуючи певну проблему тощо.

Класична класно-урочна система забезпечити йому такої можливості не може. Саме тому останнім часом усе ширше застосовуються в школі активні та інтерактивні («inter» – взаємний, «act» – діяти) технології. Відмінність між ними і звичними нам організаційними формами полягає в спрямованості навчальної діяльності певної групи (пари) на досягнення спільного результату. Залежність загального успіху від вкладу кожного усуває конкуренцію всередині групи, «змушує» її учасників слухати один одного, доводити, сперечатися, враховувати різноманітні думки й пропозиції щодо вирішення проблеми, навчаючись самому, навчати інших, висловлюватися і сприймати аргументи.

Сучасна методична наука накопичила чималий арсенал різноманітних прийомів та методик, багато з них представлено в журнальних публікаціях, частину репрезентовано в рубриці «ОЗОН у викладанні літератури» (газета «Українська мова та література»), систематизовано вони розглянуті в навчально-методичному посібнику О.Пометун і Л.Пироженко «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» (К., 2003): від найпростіших («Робота в парах», «Ротаційні (змінні) трійки», «Карусель», «Мікрофон») до значно складніших («Мозковий штурм», «Ажурна пилка», «Аналіз ситуації») та імітаційних ігор, дискусії, дебатів.

Систематичне звернення до цих форм дозволить учителю успішно розв'язати поставлені проблеми. Однак варто подбати про забезпечення кількох умов:

1. Урахування рівня й підготовленості класу до сприйняття тієї чи іншої технології.
2. Необхідність достатньої попередньої підготовки.
3. Важливість забезпечення послідовності в освоєнні учнями певних прийомів роботи.
4. Надання учням інструктивних матеріалів (добре представлених у згадуваному посібнику).

Аби забезпечити варіативність та індивідуалізацію навчання на основі врахування психолого-фізіологічних особливостей учнів, учителям варто заздалегідь подбати про картотеку цікавих методичних прийомів (див. публікації рубрики).

Такими є найзагальніші підходи до організації особистісно-зорієнтованого навчання. Сподіваємося на зацікавлене обговорення проблеми, відгуки всіх, хто має досвід упровадження елементів ОЗОН.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ: НАБЛИЖЕННЯ

Справді, ми знаходимося тільки на шляху наближення до організації навчання на компетентній основі, оскільки в Україні (як, урешті, й у світі) немає єдиного погляду: а) на сутність та зміст компетентності (це стосується й усталеності в термінології щодо понять «компетентності» і «компетенції»); б) на перелік ключових компетентностей; в) на сутність компетентного підходу до навчання. Навіть Державні стандарти, покликані, за ідеєю, відобразити становлення цього процесу, не завжди подають настільки конкретні цілі навчання, що їх можна було б назвати навчанням на компетентній основі.

У цих міркуваннях виходимо з розуміння компетентностей як «загальних здатностей, що базуються на знаннях, досвіді, цінностях, схильностях, набутих завдяки навчанням» («Про впровадження 12-бальної шкали оцінювання досягнень учнів у системі загальної середньої освіти»).

Близьким до цього є визначення компетентності як «самоздатності до оптимальних дій» (Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичні рекомендації / Авт. Колектив: Бібік Н.М. (керівник), Савченко О.Я., Байбара Т.М., Вашуленко М.С. та ін. – К.: Початкова школа, 2002. – С. 5).

Тепер уже безпосередньо про компетентний підхід до навчання.

«Можна безумно тужити за втраченими ідеалами, скаржитись на падіння духовності та вихованості, втрату людяності й моральності, загалом на життя і зовсім незвичну школу, але хід подій уже не повернути. Погрожувати поїздові, що стрімко віддаляється від перону, дозволено лише дітям» (І.Підласий) [1, 12]. Адресуємо цю сентенцію тим, хто «тужить» і «скаржиться», й міркуємо: а на чому ж, справді, потрібно зосередити зусилля педагогічної громадськості сьогодні?

З одного боку, акценти розставлено точно й конкретно: «Слабким місцем нашої школи є несформованість у частини її випускників... недостатньої життєвої компетентності...» («Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа)» [2, с. 3]. А з іншого, як їх сформувати? Як вибудувати навчальний процес, маючи на увазі насамперед формування життєвих компетентностей?

За вихідну тезу візьмемо твердження тих, хто вже має певний досвід: «Прагнення, не змінюючи стрижня, ядра й основи змісту відповіді на виклики сучасності, призвело лише до кількісного збільшення обсягу здебільшого розрізнених знань з різних наукових і ненаукових дисциплін, введення до навчальних планів предметів, притаманних для професійної освіти, дрібнотем'ям і опорою насамперед на пам'ять дитини. Бажання отримати негайні докази ефективності результатів за рахунок введення різноманітних, здебільшого доморослих, тестів призводить до заміни складного процесу учіння – навчання натаскуванням на єдино правильну відповідь, редукування гуманістичних цілей загальної освіти у напрямку підготовки до вступу у ВУЗ. Ця орієнтація не тільки викликає перевантаження дітей, яке неможливо зняти обмеженням кількості предметів або навчальних годин (у цьому випадку нестачу аудиторних годин багато вчителів замінюють непосильними домашніми завданнями), але й призводить до різкого зниження пізнавальної мотивації навіть у тих дітей, які демонструють високий рівень так званої навченості» (О.Тубельський) [3, с. 3].

Отже, зміст освіти повинен «будуватися» «від компетентностей»? І якщо це так, то наступне, уже знайоме нам, запитання: а як це зробити? О.Тубельський і його прихильники з науково-педагогічного об'єднання «Школа самовизначення» насамперед пропонують на основі загального переліку компетентностей сформувати список універсальних умінь:

Пізнавальні універсальні вміння:

- ▶ розуміти й інтерпретувати тексти художнього, наукового, ділового характеру;
- ▶ виділяти основний смисл тексту, події, явища, співвідносити зі своїм досвідом і цінностями, тобто... формувати свій особистісний смисл;
- ▶ утримувати одночасно декілька смислів складних подій, явищ, текстів, висловлювань і т.п.;
- ▶ отримувати, відбирати у відповідності з цілями чи потребами інформацію, використовувати її для досягнення цілей і власного розвитку;
- ▶ схематизувати інформацію з письмових й усних джерел, власні тексти, ідеї і розмірковування, типологізувати, систематизувати їх;
- ▶ вести спостереження за природними об'єктами і явищами, на цій основі робити висновки про їх сутність, співвідносити результати спостережень з минулим досвідом і уявленнями, міняти їх у відповідності з новими результатами й аналізом;
- ▶ вибудовувати припущення про можливі причини й наслідки явищ матеріального й ідеального світу, висувати гіпотези, обґрунтовувати їх основу;
- ▶ бачити й вичленяти проблеми, вибудовувати припущення про їх вирішення, уміти ставити задачу, виявляти в ній умови й невідомі компоненти, підбирати й створювати варіанти рішень.

Діяльнісні універсальні вміння:

▶ вибудовувати індивідуальну й колективну діяльність у повному циклі: ставити цілі, аналізувати ситуацію, планувати й проектувати, практично реалізувати, отримувати готовий продукт, аналізувати результати, проводити рефлексію і самооцінку;

▶ уміти створювати для себе норми діяльності й поведінки, користуватися ними чи критично ставитися до норм, створених іншими;

▶ здійснювати з метою власної освіти вибір своїх дій, об'єктів і предметів пізнання й праці, висувати адекватні підстави вибору;

▶ здійснювати рефлексію своєї діяльності, поведінки й цінностей;

▶ діяти за алгоритмом, уміти самому складати алгоритм нової діяльності, що піддається алгоритмізації;

▶ виражати себе, світ своїх почуттів й уявлень у художньому тексті, мистецтві, пластиці, інших видах творчості;

▶ проводити самооцінку власних знань і вмінь, трудових зусиль, просувань у своєму розвитку.

Комунікативні універсальні вміння:

▶ вибудовувати комунікацію з іншими людьми – вести діалог у парі, малій групі, урахувувати подібність і відмінність позицій, взаємодіяти з партнерами для отримання нового продукту чи результату;

▶ користуватися мовою як засобом комунікації, розуміти подібність і відмінність мов науки, мистецтва, математики, іноземних мов;

▶ орієнтуватися в просторі, розуміти межі просторів і коригувати у зв'язку з ними свої дії і поведінку;

▶ розуміти, створювати, зберігати, змінювати уклад життя малої групи, класу, школи, міста;

▶ займати у відповідності з власною оцінкою ситуації, цінностями, цілями різні позиції і ролі, розуміти позиції і ролі інших людей [3, с. 5 – 7].

«Зрозуміло, – застерігають автори, – що цей перелік може змінюватися й доповнюватися в процесі експериментальної роботи».

Здається, усе знайоме, усе зрозуміле, здається, усі ми (тобто вчителі) завжди це робили, але даймо щиросердну відповідь: а скільки наших вихованців можуть самостійно проаналізувати новий художній твір? Скільком під силу самостійно підготувати необхідний для написання реферату (не переписати підручник чи статтю, а справжнього) список літератури, опрацювати й систематизувати його? А хто вміє організувати роботу групи над виконанням спільного завдання? А провести дискусію не як доведення власної правоти, коли чуєш тільки себе, й по закінченні репліки опонента продовжуєш думку з того місця, на якому зупинився, а пошуку відповіді на проблемне й неоднозначне питання?

Тому знову звернемося до напрацьованого вже досвіду. «Які умови потрібні для оптимальної роботи з переведення предметних умінь в універсальні:

По-перше, це, звичайно, організація діяльності дітей на уроці, у процесі якої, ово-

лодіваючи предметними вміннями, діти вирішують основне завдання: учаться застосовувати ці вміння в інших сферах і галузях життя.

По-друге, необхідно, щоб учитель й учні ставили собі запитання: що я роблю? Як я це роблю? Навіщо чи для чого я це роблю? – тобто який результат я хочу отримати?.. Природно, ця умова може реалізуватися тільки в тому випадку, якщо учнями й учителями усвідомлюється необхідність оволодіння універсальним уміннями [4, 32].

Отже, йдеться про зміщення акцентів: спочатку дитина, її прагнення, почуття й переживання, ставлення до прочитаного.

На уроці літератури учень повинен задумуватися: чому, читаючи таку-то книгу, він відчуває страх, радість, сум? Як автор досягає цього? Школяр говорить не просто про зміст, художні особливості і т. ін., а про свої відчуття і те, що їх викликало. А завдання учителя полягає в створенні відповідних умов для осмислення себе, своїх здібностей і здатностей, ставлення до світу й різноманітних проблем, допомозі в освоєнні навчального матеріалу.

Створити такі умови можна за допомогою багатьох способів: методика незакінчених речень, озвучування очікуваних результатів, створення асоціативних рядів, письмова робота перед та після прочитання художнього твору, робота з асоціаціями, формулювання запитань до тексту, добір тем для письмових робіт, робота із семантичними символами, картами, метафорами, стилізація тощо.

Будучи абсолютно свідомими неповноти висловлених думок, вважаємо, проте, що без їх осмислення «формування життєвих компетентностей школярів» так і залишиться прекрасним гаслом, а не практикою роботи школи.

Список використаних джерел

1. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. – К.: Слово, 2004. – 616 с.
2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Початкова школа. – 2002. – №2. – С. 1 – 5.
3. Тубельский А.Н. Как возможен переход к компетентностно направленному содержанию образования // Перевод предметных умений в универсальные умения школьника / Министерство образования России; Департамент образования г. Москвы; Научно-педагогическое объединение «Школа самоопределения»; Под ред. А.Н.Тубельского. – Т.5. Литература. – М., 2002. – С. 3 – 8).
4. Старостенкова М.В. Условия для перевода предметных умений в универсальные на уроках литературы // Перевод предметных умений в универсальные умения школьника. – С. 25 – 58.

УРОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

Останнє десятиліття в українській школі пройшло «під прапором» утвердження особистісно-зорієнтованого навчання і виховання як новітньої парадигми освіти, у тому числі й літературної («Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа)», «Концепція літературної освіти в 12-річній школі (Проект)». З'явилися праці монографічного характеру (І.Бех, С.Подмазін), методичні статті в періодичних виданнях (Н.Бібік, В.Білаш, І.Горелик, Л.Гриценко, Н.Кірюшина, П.Мяло, А.Піменов, О.Савченко, Н.Цимбалюк та ін.). Однак багато як теоретичних, так і практичних питань залишаються нез'ясованими. Спробуємо відповісти бодай на частину тих, що стосуються викладання української літератури (проблема особливо актуальна в час переходу до 12-річної школи): сутність особистісно-зорієнтованого навчання, актуальність його впровадження, особливості уроку української літератури в умовах ОЗОН, методика його підготовки й проведення.

Суттєвими ознаками особистісно-зорієнтованого навчання є:

1. Спрямованість на вироблення компетентностей (комунікативних, полікультурних, ділових, інформаційних, самоорганізації і саморозвитку) як найзагальніших здібностей, базованих на знаннях, уміннях, емоційному ставленні, ціннісних орієнтаціях, індивідуальних психофізіологічних особливостях.

2. Навчання школяра за індивідуальною траєкторією (як ідеальна модель).

3. Урахування стилю навчальної діяльності учня і вчителя через відповідне методичне забезпечення (перспективна модель).

4. Побудова навчального процесу на суб'єкт-суб'єктній основі через вироблення в школяра умінь цілевизначення, планування, організації навчальної діяльності, її рефлексії та оцінки, створення ситуації вибору мети навчання, рівня домагань, способу опрацювання інформації (реальна для сьогодення модель).

Жодна з існуючих методичних систем таких завдань не ставить, і всі розмови про те, що, мовляв, «Це вже було!», «Нічого нового в цьому немає!» є свідченням ототожнення окремих елементів з цілісністю. Справді, ОЗОН спирається на принципи педагогіки співробітництва, розвивального навчання, активно використовує здобутки модульно-рейтингової системи, однак сутність його складають саме перераховані вище ознаки.

Спрямованість на вироблення ключових компетентностей зумовлена історичними викликами ХХІ століття, перед якими постала школа:

1. Необхідність забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна покоління людей...

2. Забезпечити оптимальний баланс між локальним та глобальним з тим, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатна жити і діяти в цьому світі, нести частку відповідальності за нього...

3. Сформувані... розуміння людини як найвищої цінності, права кожного стати і залишатися самим собою відповідно до своїх природних здібностей...

4. Виробити в людини здатність до свідомого й ефективного функціонування в умовах небувалого ускладнення відносин у глобалізованому інформаційному суспільстві, зрослої комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності.

5. Мінімізація асиметрії між матеріальністю і духовністю... [1, 4].

Особистісно-зорієнтоване навчання може відповісти на ці виклики, оскільки ставить за мету забезпечити кожному учневі умови для розвитку й саморозвитку, надати можливість реалізації в найрізноманітніших видах діяльності у відповідності до здібностей, нахилів, прагнень.

Психологічною основою ОЗОН стали:

▶ сучасний погляд на особистість як складну систему, яка на основі засвоєних знань, вироблених умінь, а також генетичної програми здатна до саморозвитку та самовдосконалення;

▶ розуміння потреб як рушійної сили саморозвитку;

▶ усвідомлення необхідності врахування психофізіологічних характеристик, які є основою формування стилю навчальної діяльності: особливості розвитку пам'яті, мислення, уваги, уяви;

▶ акцентування уваги на таких інтегративних показниках розвитку, як мотивація, самостійність, рефлексивні навички та позитивна Я-концепція.

Надзвичайно важливим в особистісно-зорієнтованому навчанні є забезпечення його психологічного супроводу через аналіз стилю навчальної діяльності, відстежування змін в мотивації навчання, виробленні діяльнісних навичок, формування позитивної Я-концепції!

Має специфічні ознаки й особистісно-зорієнтований урок:

1. Чітке виділення етапів мотивації, цілепокладання, планування, організації виконання наміченого, рефлексії, оцінки, корекції.

2. Ситуація вибору, у якій постійно знаходиться учень (рівня домагань, змісту освіти, темпу, виду завдань, способу опрацювання матеріалу).

3. *Азүйіі їіі àî ñî î âà (учні вчатьсЯ здобувати і застосовувати знання самостійно – індивідуально, в парах, групах, кооперативно).*

4. Перевага активних та інтерактивних педагогічних технологій.

5. Атмосфера співробітництва.

6. Опертя вчителя на стиль навчальної діяльності школяра, його психофізіологічні особливості (пам'ять, увага, уява, мислення), інтереси, цінності.

Підготовка до будь-якого уроку, як відомо, починається з тематичного планування.

Відмінністю особистісно-зорієнтованого календарно-тематичного плану від звичайного є введення кількох додаткових рубрик:

1. Цілі теми.

2. Елементи ОЗОН.

3. Форми й методи навчання.

Одночасно з календарним планом готується матеріал для проведення поточної (підсумкової) атестації (тести, перелік письмових робіт тощо).

Наголосимо: на початку вивчення кожної теми учням має повідомлятися форма проведення контролю. Запитання для атестації вивішуються в класі або вручаються персонально.

Алгоритм визначення цілей вивчення теми:

1. З окресленого програмою кола знань, умінь і навичок для певного класу формується їхній перелік стосовно конкретної теми.

2. Складений перелік коригується й уточнюється з урахуванням:

- а) матеріалу підручника;
- б) запитань, які розглядатимуться на уроці;
- в) цілей самих учнів.

Цілі формулюються **діагностично**, для чого потрібно визначити:

- ▶ які знання учні повинні засвоїти;
- ▶ якими вміннями (інтелектуальними, практичними) вони повинні оволодіти;
- ▶ які якості будуть проявляти;
- ▶ як буде здійснюватися рефлексивна діяльність учнів;
- ▶ чітко окреслити кінцевий результат діяльності.

Уже саме **формулювання цілей передбачає можливість контролю** за їх досягненням чи недосягненням, і саме цим вони відрізняються від мети уроку, яку традиційно (і досить часто формально) визначає учитель.

У календарному плані учитель передбачає і вироблення в учнів діяльнісних навичок. Це забезпечить необхідний контроль за дотриманням послідовності, урахування специфіки, різноманітності форм цілепокладання, планування, рефлексії, оцінки тощо.

Наведемо фрагмент з календарного плану вивчення творчості Лесі Українки (Н.Кручко, Великоолександрівська ЗОШ Бориспільського району):

Урок 1. Життєвий і творчий шлях Лесі Українки. Багатогранність таланту письменниці. Загальний огляд поетичної творчості. Рання лірика.

Учні повинні знати: суспільно-історичний контекст та особливості розвитку української літератури к. XIX – поч. XX століття; основні етапи життя і творчості поетеси; зміст окремих поезій з циклу «Подорож до моря»; зміст статей І.Франка «Леся Українка» та М.Рильського «Слово про Лесю Українку» (фрагменти); визначення понять «неоромантизм», «естетичний ідеал», «білий вірш», «верлібр», «строфа», «засоби звукопису», «різностопний ямб», «образи-символи»;

Учні повинні вміти: дати загальну характеристику духовного світу Лесі Українки, розкрити багатогранність її таланту; прокоментувати окремі вислови поетеси і про неї; зв'язувати зв'язок між світоглядом письменниці та її творчістю; працювати з літературно-критичною статтею; розкрити й проілюструвати зміст поняття «неоромантизм»; дати власну оцінку прочитаним поезіям.

Елементи ОЗОН: Цілевизначення вивчення теми; планування роботи на тему.

Методи й прийоми: Обговорення теми в загальному колі.

Урок 4. «Лісова пісня». Жанр драми-феєрії. Фольклорно-міфологічна основа сюжету. Проблематика твору. Конфлікт між буденним життям і високими пориваннями душі, дійсністю і мрією.

Учні повинні знати: зміст твору; літературознавчі поняття «драма-феєрія», «драматичний конфлікт»; проблематику п'єси;

Учні повинні вміти: визначити ознаки жанру драми-феєрії в «Лісовій пісні», охарактеризувати сутність драматичного конфлікту п'єси; розкрити особливості трансформації фольклорних сюжетів; висловлювати й обґрунтовувати власне ставлення до прочитаного.

Елементи ОЗОН: Взаємооцінка. Рефлексія роботи на уроці.

Методи й прийоми: Інтелектуальна розминка. Робота в групах.

Урок 7. Вітчизняне і світове значення творчості Лесі Українки. Вшанування пам'яті поетеси.

Учні повинні знати: особливості світогляду Лесі Українки; ознаки творчого методу поетеси; значення її творчості; зміст теоретичних понять «естетичний ідеал», «неоромантизм», «драматична поема», «драма-феєрія»;

Учні повинні вміти: встановлювати взаємозв'язок між світоглядом митця і його творчістю; визначати найхарактерніші ознаки стилю Лесі України; працювати з літературно-критичними статтями; характеризувати творчість в контексті літературного розвитку певної епохи.

Елементи ОЗОН: Рефлексія вивчення теми (міні-твір «Мої успіхи»).

Методи й прийоми: урок-прес-конференція.

Десятикласникам дається сформований на основі поурочних перелік навчальних цілей до всієї теми і завдання для тематичної атестації.

1 – 3 бали: Яке справжнє ім'я Лесі Українки? Назвіть літературний псевдонім її матері. Коли і де народилася поетеса? Розкажіть про родинне оточення Лесі Українки. Окресліть тематику творчості Лесі Українки. Як називалася її перша збірка? Наведіть приклад назв ще кількох збірок. Як перекладаються слова, що стали назвою поезії «*Contra spem spero*»? Перерахуйте міфологічні образи «Лісової пісні». Як звали боярину з однойменної драматичної поеми Лесі Українки? Назвіть казки для дітей, автором яких є Леся Українка. Назвіть жанрові різновиди творів Лесі Українки. Розкажіть про багатогранність таланту Лесі Українки. Назвіть два-три афористичних вислови з творів Лесі Українки.

4 – 6 балів: Назвіть основні мотиви лірики Лесі Українки. Проілюструйте їх прикладами. У чому полягає своєрідність композиції поезії «*Contra spem spero*»? Дайте визначення літературознавчих понять «романтизм», «неоромантизм», «білий вірш». Дайте визначення літературознавчих понять «зорова й слухова художня деталь», «образ-символ». Як ви розумієте визначення жанру «Лісової пісні»? Назвіть проблеми «Лісової пісні». Визначте тему драматичної поеми «Бояриня». Назвіть соціальні та психологічні проблеми твору «Бояриня». Дайте визначення літературознавчих понять «драма-феєрія», «етично-філософська драма», «драматична поема», «драматичний конфлікт». Прокоментуйте висловлювання визначних учених, письменників, діячів культури про Лесю Українку. Розкажіть про вшанування пам'яті Лесі Українки в наші дні.

7 – 9 балів: Дайте загальну характеристику духовного світу Лесі Українки. Оха-

рактируйте естетичний ідеал поетеси. Простежте взаємозв'язок між світоглядом і творчістю Лесі Українки. Що таке «поезія в прозі»? Доберіть приклади з творів Лесі Українки. Назвіть ознаки білого вірша. Наведіть приклади з творчості Лесі Українки. Яку філософську ідею втілено в поезії «Напис в руїні»? Відповідь обґрунтуйте. Проаналізуйте одну з поезій («Contra spem spero», «І все-таки до тебе думка лине...», «Як я люблю оці години праці», «Напис в руїні», «Стояла я і слухала весну», «Мріє, не зрадь», «To be or not to be» («Бути чи не бути?..»), «І ти колись боролась, мов Ізраїль», «Хвиля»). З'ясуйте особливості поетичного стилю Лесі Українки. Дайте загальну характеристику драматургії Лесі Українки. Розкрийте проблематику однієї з драматичних поем («Одержима», «Камінний господар»). Визначте ознаки драми-феєрії в «Лісовій пісні» Лесі Українки. Охарактеризуйте сутність драматичного конфлікту драми-феєрії «Лісова пісня». Визначте роль образу Лукаша (Мавки) у розкритті ідейного змісту «Лісової пісні». У чому полягає трагедія Лукаша? Поясніть слова: «...не можеш ти своїм життям до себе дорівнятись». Хто їх автор? Складіть порівняльну характеристику Мавки і Лукаша. Розкрийте особливості трансформації фольклорних сюжетів у творчості Лесі Українки. Обґрунтуйте з посиланням на текст авторське ставлення Лесі Українки до своїх героїв (на прикладі «Лісової пісні» або «Боярині»). Визначте риси неоромантизму в одному з виучуваних творів Лесі Українки. Розкажіть про біблійні, міфологічні, історичні, літературні джерела творчості Лесі Українки.

10 – 12 балів:

Напишіть роботу на одну з тем: Картини рідної природи в поетичній творчості Лесі Українки. Духовне багатство і краса образу Мавки. Патріотичні мотиви у творчості Лесі Українки. Нев'янучий цвіт кохання (за творчістю Лесі Українки та М.Коцюбинського). Митець і народ (М.Коцюбинський і Леся Українка про покликання поета і поезії). Чим співзвучна поезія Лесі Українки нашій сучасності? Поетеса, що стала мені другом. Я чую голос Мавки. Рецензія на збірку Лесі Українки .....

Риси неоромантизму в ..... (один з творів Лесі Українки, що не розглядалися на уроках).

Як показує практика, найважчим і найскладнішим у впровадженні особистісно-зорієнтованого навчання є психологічна переорієнтація вчителя, усвідомлення, що основним на уроці є забезпечення активної участі максимально можливої кількості учнів, залучення їх суб'єктного досвіду, орієнтація на самостійне здобуття і застосування знань, обов'язковість етапів мотивації, цілевизначення, планування, рефлексії, оцінки.

Наведемо кілька прикладів.

10 клас. Тема уроку: Проблематика «Лісової пісні».

На дошці записано проблеми драми-феєрії, учитель (досить кваліфікований фахівець) проводить з учнями бесіду, у якій з'ясовується сутність проблем, називаються епізоди, образи, у яких та чи інша проблема знайшла свою «матеріалізацію». Взяло участь в обговоренні більше половини учнів класу, відчувалося, що вони добре знають текст, володіють літературознавчим матеріалом, уміють грамотно висловити власну думку.

За «класичними канонами» такий урок можна було б оцінити як вдалий. Однак особистісно-зорієнтоване навчання висуває інші вимоги.

Спробуємо змоделювати.

На початку уроку вчитель пригадує разом з учнями знане з попереднього уроку про ставлення самої Лесі Українки до п'єси і пропонує в групах самостійно сформулювати проблематику твору (абсолютно посильне завдання для десятикласників).

Напрацювання має озвучити один із учнів, і від його виступу значною мірою залежить оцінка роботи всієї групи. Відтак група відповідально підходить не тільки до визначення проблем, а й до вибору доповідача. Названі проблеми записуються на дошці.

Наступний етап роботи: кожен (!) письмово обґрунтовує (обсяг роботи 0,5 – 1 сторінка), яка з названих проблем є найважливішою особисто для нього. Відповіді (за бажанням) озвучуються. Свою «найважливішу проблему» називає і вчитель. У бесіді, а може, й диспуті, присутні шукають відповідь на запитання: а яку ж проблему вважала найважливішою сама авторка? А яка є важливою для сьогоденного суспільства? Обговорення дає можливість значно активізувати роботу класу, а також залучити суб'єктний досвід учнів.

Особливих зусиль така організація діяльності не потребує. Важливим є прагнення вчителя забезпечити її.

Іще один приклад. 10 клас. Тема уроку: Фольклорні мотиви повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Аналіз тексту було запропоновано провести в групах, однак учні залишилися на своїх місцях і тільки декілька з них повернулися до сусідів з якимось запитанням. Під час аналізу епізодів, де змальовано ті чи інші вірування гуцулів, їх побут, учні засвідчили знання тексту, вміння обґрунтовувати власну думку, було з'ясовано сутність звернення автора до фольклорних мотивів, відображення в звичаях і традиціях народного світобачення та світовідчуття. Урок справив загалом гарне враження. Активно працювало більше половини учнів.

А яким він міг би бути за умови впровадження особистісно-зорієнтованого навчання? Залучення особистісного досвіду можна здійснити через написання асоціативного диктанту: Які почуття викликають у вас слова «Різдво», «чорт», «похорон»? Таким чином учні звертаються до власних відчуттів, спогадів, «включаються» емоції – кожен (!) пише про своє (!). А оскільки вимагається засвідчити не знання тексту, вміння аналізу, а тільки власне світовідчуття, то й немає страху сказати (написати) щось не так. Подальша розмова про змалювання М.Коцюбинським обрядів, звичаїв, потойбічних сил «накладається» на емоційний «ґрунт» і, таким чином, посилює сприйняття, зумовлює зацікавленість.

Досить складною проблемою на сьогодні залишається оцінювання діяльності учнів. Насамперед щодо чіткості критеріїв навченості, які, на наш погляд, доречно групувати за такими рівнями: запам'ятовування і відтворення; розуміння; застосування; творчості.

Рівень запам'ятовування і відтворення – учень знає і відтворює окремі факти, дати, імена, назви з почутого і прочитаного навіть без розуміння його сутності.

Рівень розуміння – учень розуміє засвоєний матеріал, може працювати з ним на елементарному рівні.

Рівень застосування – учень має сформовані загальнонавчальні уміння й навички, може застосовувати їх у стандартних ситуаціях.

Рівень творчості – учень володіє високим рівнем навчальних умінь і навичок, застосовує їх у нових ситуаціях, створює власний навчальний продукт [2].

Разом з тим усе актуальнішою стає оцінка наукованості, тобто здатності навчатися.

А виходячи із сутності особистісно-зорієнтованого навчання, коли знання, уміння й навички визначаються стосовно попереднього рівня, постає питання про оцінювання їх особистісного зростання. При цьому до переліку мають включатися й діяльнісні уміння (цілевизначення, рефлексії, оцінювання тощо).

Поряд з традиційною оцінкою в умовах особистісно-зорієнтованого навчання значної ролі набувають інші форми: бали, місце в рейтингу (за умови впровадження рейтингової форми навчання), а також якісне (словесне) вираження. Останнє особливо важливе з огляду на необхідність створення ситуації успіху, заохочення школярів до подальшої наполегливої праці, навіть якщо на сьогодні позитивний результат не є очевидним.

Можуть також складатися діагностичні карти, освітні характеристики, вестися учнівські щоденники досягнень. Цікавою новацією є формування «портфеля досягнень», куди учень складає письмові роботи, розробки, малюнки, одним словом, усе, що може свідчити про його «шлях у науці» та рівень досягнень. У кінці року (семестру) зібраний матеріал аналізується, систематизується, на основі чого учень здійснює рефлексію власної навчальної діяльності й оцінює її результативність. Роздуми над проробленою роботою і формуванням портфеля є обов'язковими, без них портфель вважається незавершеним.

Нарешті, діагностика особистісних якостей. Вона проводиться на початку і в кінці навчального року і складається з «блоків» (див. Індивідуальну карту психолого-педагогічного супроводу): діагностика показників, визнаних суттєвими для зрозуміння рівня ефективності особистісно-зорієнтованого навчання (мотивація, самостійність, тривожність, позитивна Я-концепція); рівень оволодіння навичками цілепокладання, планування, рефлексії, оцінки та ін. [2, 14 – 15].

Урахування особливостей особистісно-зорієнтованого уроку потребує й специфічного підходу до його аналізу як самим учителем, так і дирекцією школи. Своєрідним компасом може стати модифікована на основі публікацій у педагогічній періодиці карта спостереження за його проведенням (подаємо фрагменти):

1. Перед учнями ставилася ціль уроку: а) так; б) ні; в) частково.
2. Учням надавалася можливість внести зміни в планування роботи на уроці: а) так; б) ні; в) частково.
3. Завдання пропонуються учням на вибір: а) за формою; б) за змістом.
4. Учням пропонуються завдання: а) репродуктивного характеру; б) частково-пошукового; в) дослідницького; г) творчого.

5. На уроці використовуються форми навчання: а) монологічна; б) діалогічна; в) полілогічна.

6. Учитель формулює запитання так, щоб виявити суб'єктний досвід учня з конкретної теми: а) так; б) ні; в) частково.

7. На уроці в учнів формуються навички: а) цілевизначення; б) планування; в) рефлексії; г) самоконтролю.

8. Учитель обговорює з учнями підсумки уроку (що дізналися, що сподобалося, що ні, що хотілося б повторити на наступному уроці): а) так; б) ні; в) частково.

9. Спілкування базується на партнерській основі: а) так; б) ні; в) частково.

10. Проводиться оцінювання процесу виконання завдання: а) так; б) ні; в) частково.

11. Учні вибирають спосіб роботи: а) так; б) ні; в) частково.

12. Відбувається обговорення найбільш раціональних способів виконання завдань: а) так; б) ні; в) частково.

13. Виявляються найбільш особистісно-значимі способи навчальної діяльності учнів: а) так; б) ні; в) частково.

14. Створюється атмосфера включення кожного учня в роботу класу: а) так; б) ні; в) частково.

15. Створюються умови для самостійності кожного учня на уроці: а) так; б) ні; в) частково.

Список літератури

1. *Кремень В.* Філософія освіти XXI століття // Вікритий урок. – 2003. – №17 – 19. С. 3 – 8.

2. *Фасоля А.* Особистісно-зорієнтоване навчання: цілепокладання, рефлексія, оцінка // Українська мова та література. – 2004. – №7. – С. 3 – 17.

3. *Подмазин С.* Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье, 2000.

4. *Хуторской А.* Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб, 2001.

5. *Якиманская И.* Технология личностно ориентированного обучения. – М, 2000;

6. *Пастушенко Н., Пастушенко Р.* Діагностування навченості. Гуманітарні дисципліни. – Львів, 2000.

НА ПОРОЗІ ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

Особистісно-зорієнтоване навчання як нова парадигма освіти стає реальністю. Покликане до життя пошуками виходу з кризи, у якій опинилася українська (як, урешті, й світова) школа, воно знаходить усе більше прихильників й ентузіастів. Маємо на сьогодні (нехай і «не зведену до єдиного знаменника») теорію ОЗОН та досвід її впровадження. Список праць з цієї проблеми налічує не одну сотню назв, серед яких усе частіше починають з'являтися й статті з методики (біології, мови, географії, історії, літератури). Пропонований увазі читачів матеріал має за мету окреслити коло проблем, які чекають на розв'язання і з якими неминуче зіткнеться кожен, хто візьметься за цю потрібну, благородну й украй важку справу: впровадження особистісно-зорієнтованого навчання на уроках української літератури.

Однак насамперед кілька слів узагалі про ОЗОН як нову філософію освіти.

Отже, (ще раз вчитуємося в рядки Концепції), головними недоліками сучасної школи є:

- 1) несформованість в учнів достатньої життєвої компетентності;
- 2) недостатні вміння використовувати набуті знання для розв'язання практичних завдань, аналізу нестандартних ситуацій;
- 3) неврахування під час формування змісту освіти індивідуальних особливостей школяра, його життєвих планів.

Чи справді це так важливо: життєва компетентність? Думається, кожен без вагань відповість: так! Чому ж школа наша продовжує дбати про знання, уміння й навички, які не вчать аналізувати нестандартні ситуації і розв'язувати практичні завдання? Та й не тільки наша. Ще в 1967 році на Міжнародній конференції Дж. Перкінс говорив про невідповідність системи навчання сподіванням і вимогам конкретної особистості як одну з головних причин світової кризи освіти. Цю ж тезу повторив у 1970 році директор Міжнародного інституту планування освіти Ф.Кумбс. «Нація в небезпеці» – так називалася доповідь американського уряду, в якій аналізувалися проблеми освітньої галузі. Майже півстоліття, що минули з того часу, засвідчили, що з проведеного аналізу були зроблені висновки. Які є вкрай актуальними нині і для нас з вами.

1. Причиною кризи освіти є перехід суспільства з індустріальної в постіндустріальну фазу.

Якщо цінністю першої (щодо освітніх вимог) було набуття знань і вироблення вмінь застосовувати їх, то для другої – насамперед **знаходити, фільтрувати, систематизувати** знання. В епоху «інформаційного вибуху» реально можна навчити тільки **здобувати знання**, що вимагає від особистості ініціативності, мобільності, активності. Аби досягти позитивного результату в житті, особистість повинна навчитися застосовувати знання творчо, перебуваючи в ситуації постійного пошуку, вибору, що вимагає дисциплінованості, уміння працювати в колективі, комунікабельності, широти, глибини, креативності мислення.

2. Сформувати таку людину можна, тільки розвинувши в ній відповідні компетентності.

3. Відповідно весь навчальний процес повинен будуватися, маючи на меті, як кінцевий результат, вироблення саме цих компетенцій. З обов'язковим урахуванням психофізіологічних особливостей школярів, їхніх ціннісних орієнтацій, максимальним наближенням до життєвих реалій.

Розв'язати означені проблеми покликане особистісно-зорієнтоване навчання. Чому саме воно? Тому, що **особистісно-зорієнтоване навчання ставить за мету не розвиток (формування) особистості, а створення умов для її самореалізації.**

Визначальним для такого підходу є інтегративний погляд на особистість, що передбачає розгляд її як складної системи, в якій нерозривно поєднане біологічне і соціальне, і яка, як і кожна складна система, здатна до саморозвитку й самовдосконалення. Тобто особистість стосовно себе є і об'єктом, і суб'єктом діяльності. «Матеріалом» виступають здобуті в процесі життєдіяльності знання й досвід. І процес цей досить складний і непрямолінійний. Кожне наступне засвоєння відбувається з урахуванням уже набутого. «Просіюючи» знання й досвід, щось засвоюючи, а щось відкидаючи, особистість починає керувати своїм розвитком. Тому найкраще не нав'язувати їй шляхів розвитку, а створити умови для реалізації внутрішніх потенцій.

Щодо «вимог сьогодення», то воно все настійніше «стукає в двері», запитання учнів: «А навіщо мені ця література?» змушують шукати відповіді і неминуче приводять до особистісно-зорієнтованого навчання, оскільки всі раніше зроблені спроби перебудувати школу задовільних наслідків не дали.

Саме тому так важливо усвідомити, що ОЗОН є принципово новою освітньою системою, хоча окремі його елементи легко впізнавані, більше того, наявні в інших методиках. **Впроваджуючи особистісно-зорієнтоване навчання, ми дбаємо не про знання, уміння й навички, не про оцінки як критерій успішності чи неуспішності навчання, а про розвиток особистості.** Вони (ці знання, уміння й навички) будуть, але як результат розвитку (реалізації особистістю свого потенціалу, підвищення зацікавленості предметом тощо), а не навпаки.

Що ж має змінитися? На що потрібно звертати увагу? Показниками, аналіз яких дозволяє не тільки адекватно описати особистість, а й зафіксувати зміни, що відбуваються в процесі навчальної діяльності, можуть бути: **мотивація, самостійність, рефлексія і наявність позитивної Я-концепції.**

Мотивація. «Педагогічні рекомендації 80-х років, – пише І.Подласий, – націлювали вчителя на підвищення шкільної мотивації шляхом роз'яснення учням суспільної значимості їх навчання. Вплив широких суспільних мотивів, які займали колись провідні позиції, сьогодні незначний, і з цим потрібно рахуватися. Без них вітчизняна педагогічна теорія виявилася ніби спорожнілою, вона важко вишукує нові мотиви в поки що старих цінностях. Без сумніву, шукати їх потрібно насамперед у задоволенні особистісних інтересів» [4, с. 363].

Експериментальні дані (1991 р.) підтверджують, що серед факторів, які впливають на продуктивність навчального процесу (засоби навчання, структура навчального матеріалу, форма його викладу, варіативність методів, особливості психічної діяльності та ін.) мотивація займає 1 місце [4, с. 351].

Внутрішній мотив пов'язаний з потребою пізнання, у зовнішньому знання слу-

жать засобом досягнення іншої мети: прагненням отримати гарну оцінку, успішно скласти екзамен, задовольнити вимоги батьків тощо.

Якщо засвідчено стійке зростання поцінування знань, самого процесу навчання, прагнення до самовдосконалення через навчання, це є безпомилним свідченням задіяння внутрішніх механізмів, а значить, ефективності особистісно-зорієнтованого навчання.

Самостійність. В умовах ОЗОН учень стає суб'єктом діяльності, тобто активним її учасником на всіх етапах: цілепокладання, планування, організація, реалізація, аналіз та оцінка результатів. Відтак повнота умінь учня самостійно визначати цілі, планувати й організувати роботу, реалізовувати намічені цілі, а в підсумку аналізувати й оцінювати свою діяльність є критерієм рівня самореалізації і, знову ж таки, ефективності особистісно-зорієнтованого навчання.

Рефлексії в цьому процесі відводиться важлива роль. Її мета: «згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності – її смисл, типи, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати і т.п. Без розуміння способів свого учіння, механізмів пізнання й мислєдіяльності учні не зможуть присвоїти тих знань, які вони здобули» [5, с. 287]. Окрім того, рефлексивна діяльність є засобом самопізнання й самооцінки, співвідношення отриманого й планованого результатів. Можна стверджувати, що без оволодіння уміньми й навичками рефлексії учень не зможе стати повноправним і повноцінним суб'єктом навчальної діяльності.

Й нарешті, **Я-концепція**, яка є сукупністю всіх уявлень людини про себе, а також їх оцінки і потенційної поведінки.

Кожен із складників, у свою чергу, також має власну структуру. Як результат діяльності самосвідомості усвідомлюється своя тотожність як особистості: хто я?, який я? (цікаво, що сприйняття рис: «Який я?» випереджає усвідомлення своєї сутності: «Хто я?», як члена національної спільноти (я українець? росіянин? поляк?) тощо.

Я свідоме включає в себе також *Я минуле, Я теперішнє, Я майбутнє, Я ідеальне, Я дзеркальне* (Я очима інших людей) й інші образи.

Я емоційне є не тільки самооцінкою, а й ставленням до себе (самоповага, самолюбство, самовпевненість). У ньому наявне й зіставлення самооцінки й оцінки оточення (оцінка оцінки).

Структура *Я емоційного* має такий вигляд:

Я подобаюсь (почуття успіху, впевненості в суспільному визнанні, імпонуванні іншим людям);

Я здатний (впевненість у здібностях до тієї чи іншої діяльності);

Я значу (почуття значимості, захищеності у своєму колі спілкування, самоповага) [6, с. 113].

Ставлення до себе може бути позитивним (*позитивна Я-концепція*: я подобаюсь, здібний, значу) або негативним (*негативна Я-концепція*: я не подобаюсь, не здібний, не значу). Як і ставлення (сприйняття чи не сприйняття) норм, цінностей оточення, воно впливає на формування мотивів діяльності, ціннісних орієнтацій, характеру особистості.

Я діюче – це дія, а разом і «усвідомлення себе через дію» (Г.Селевко), це самоорганізація, саморегуляція, самореалізація.

Важливим у педагогічній діяльності є врахування підсвідомого прагнення особистості до створення позитивної Я-концепції, адже це – самоповага, відчуття самоцінності, прийняття себе. Навіть якщо така Я-концепція побудована на неадекватній оцінці особистістю своїх якостей, похитнути впевненість буває досить важко. Саме тому так важливо забезпечити учневі ситуацію успіху, аби він відчув: я здатний, можу, значу, допомогти скласти особистості об'єктивну оцінку своїх можливостей й відкоригувати, за потреби, рівень домагань.

Негативна Я-концепція породжує почуття невпевненості, низький рівень домагань, обумовлює зниження інтересу до навчання, неуспішність, провокує антисоціальну поведінку. Прикметно, що 98% невстигаючих, за даними З.Калмикової, мали негативну Я-концепцію [6, с. 113].

Не можна забувати й про те, що так само підсвідомим є прагнення людини до внутрішньої гармонії. Якщо негативна думка оточення вступає в протиріччя із сформованим позитивним образом Я, вона може відкидатися. Позитивна Я-концепція (Я – чесний, порядний) «примусить» особистість дійсно бути такою. Але якщо в «Я» особистості «записані» як позитив жорстокість, нещадність, то діяти вона швидше за все також буде відповідно. Як і негативне «Я не здатний, не вмію» зумовить невпевнену поведінку й кінцевий (програмований?) успіх.

Щодо рівня психолого-педагогічних знань та науково-методичного й інформаційного забезпечення школи: на часі широке обговорення проблеми саме в методичній пресі. Бібліографічні покажчики безсторонньо свідчать, що в вузькоспеціалізованих газетах і журналах поки що з'явилися лише поодинокі матеріали. А з огляду на те, що сучасний учитель має змогу передплачувати в кращому разі один журнал, потрібність і важливість такого своєрідного «всеобучу» ще більше зростає.

Украї потрібен він і для учителів-практиків, що проходять курсову перепідготовку. Відповідні курси мають бути включені також до програм педагогічних вузів (підручники з педагогіки, як російські, так і українські, потрібний матеріал містять, черга за розробкою методичних рекомендацій).

Нарешті, чекає узагальнення вже набутий досвід. Зібрати разом розробників теорії особистісно-зорієнтованого навчання і практиків – завдання давно назріле. Зведення різних поглядів до одного знаменника дозволить виробити основу для створення дидактичної моделі, на яку зможе опертися методична наука щодо впровадження ОЗОН на рівні окремих предметів.

Очевидно, є необхідним виділення в Державних стандартах освіти (галузь гуманітарних дисциплін) рефлексивного компонента. Відповідно, він має бути відображений і в Програмах з літератури. Хоча тут же знову виникають нові запитання: зміст рефлексивного компонента, його диференціація стосовно конкретного предмета, класу; інформаційна і діяльнісна складові тощо.

Великі зміни очікують на шкільні підручники, які мають стати «самовчителем», помічником школяра, допомогти йому в самоорганізації, саморозвитку й самореалізації.

Досягти цього можна через: кардинальне зменшення в структурі підручника кількості інформаційних матеріалів; збільшення кількості запитань і завдань дослідницького й творчого характеру; добір матеріалів, які б не тільки давали змогу, а й спонукали школяра до діалогу (з автором, критиками, самим письменником тощо); забезпечення рефлексивної діяльності учня над прочитаним (Цікаво було б проаналізувати під цим кутом зору нині діючі підручники...).

Мають відбутися зміни в організації навчального процесу (індивідуальні навчальні програми, індивідуальна траєкторія розвитку та ін.).

Однак то справа майбутнього. І залежить вона значною мірою від участі в реалізації багатьох сторін, а також наявності керівної «складової». А що сьогодні? Відповідь проста й очевидна: спираючись на доступні публікації (і в газеті «Українська мова та література», і в нашому журналі), реалізувати власні здогади і знахідки.

Активна участь учителів-практиків у розв'язанні проблем особистісно-зорієнтованого навчання прискорить розробку методики вивчення конкретних тем з огляду на визначення цілей навчання та його оцінки, методів та форм організації навчальної діяльності, рефлексії над нею тощо. Тим більше, що досвід такий в Україні є.

Тоді ми не зупинимося на порозі, за яким нова школа, новий учень і новий учитель, а, переступивши його, попрямуємо далі, радіючи успіхам і точно знаючи, навіщо учневі «ця література».

Список використаних джерел

1. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Початкова освіта. – 2002. – №1. – С.1 – 5.
2. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 249 с.
3. Концепція літературної освіти в 12-річній школі (Проект) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – №1. – С. 2 – 13.
4. Подласый И.П. Педагогика: В 2-х кн. – М.: Владос, 1999. – Кн. 1. – 576 с.
5. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.
6. Селевко Г.К. Личностный подход // Школьные технологии. – 1999. – №6. – С. 108 – 135.
7. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичні рекомендації / Авт. колектив: Бібік Н.М. (кер.), Савченко О.Я., Байбара Т.М., Вашуленко М.С. та ін. К.: Поч. школа, 2002. – 128 с.

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНИЙ УРОК: ЯКИМ ЙОМУ БУТИ?

У пропонованому матеріалі прагнемо визначити найсуттєвіші ознаки особистісно-зорієнтованого уроку літератури, подати рекомендації, які допомогли б учителю у його підготовці і проведенні...

Особистісно-зорієнтований урок має свої, притаманні тільки йому, ознаки.

Висловлюючись найзагальніше, його відрізняє від інших занять побудована на

основі співробітництва з учителем активна діяльність учня (самостійно, в парах, групах, кооперативно) на всіх етапах (цілевизначення⁷, планування, організація, виконання наміченого, рефлексія, оцінка, корекція) з урахуванням власних інтересів, цінностей, психофізіологічних особливостей (пам'ять, увага, уява, мислення).

Іншими словами, учитель, освоюючи ОЗОН, має враховувати, що:

1. Стиль спілкування на особистісно-зорієнтованому уроці, стосунки учитель – учень базуються на **педагогіці співробітництва**.

2. Урок будується на **діяльнісній основі**: учень активно працює (**самостійно, в парах, групах, кооперативно**) на всіх етапах уроку, навчаючись самостійно здобувати знання і застосовувати їх.

3. **Оволодіння навичками** цілевизначення, планування, організації, рефлексії, оцінки, корекції є обов'язковою ознакою уроку, на що відводиться окремий час.

4. ОЗОНний урок неможливий без **опертя на психофізіологічні особливості школяра**, його інтереси, ціннісні орієнтації тощо.

5. Учень постійно знаходиться в **ситуації вибору** (рівня домагань, змісту освіти, темпу, виду завдань, способу опрацювання матеріалу).

6. Найефективнішими з точки зору досягнення цілей особистісно-зорієнтованого навчання є **активні й інтерактивні технології навчання**.

Тепер детальніше щодо окремих особливостей. Ведучи про них мову, матимемо на увазі, що 1) йтиметься не про ідеальну модель, яка забезпечує навчання за індивідуальною програмою, а про «звичайну» школу і «звичайного» вчителя; 2) усі інші вимоги до організації навчальної діяльності зберігаються, навіть якщо на цьому не наголошується. В окремих випадках робитимуться спеціальні застереження.

ПЛАНУВАННЯ

Календарно-тематичне планування в умовах особистісно-зорієнтованого навчання має дві суттєві ознаки:

1. Діагностичне визначення цілей вивчення окремої теми, уроку.

2. Введення до плану кількох додаткових рубрик: цілі вивчення теми (уроку); застосовувані прийоми й методи; елементи ОЗОН.

Алгоритм визначення цілей вивчення теми:

1. З окресленого програмою кола знань, умінь і навичок для певного класу формується їхній перелік стосовно конкретної теми.

2. Складений перелік коригується й уточнюється з урахуванням:

а) матеріалу підручника;

б) запитань, які розглядатимуться на уроці;

в) цілей самих учнів.

У календарному плані учитель передбачає і вироблення в учнів діяльнісних навичок. Це забезпечить необхідний контроль за дотриманням послідовності, урахування специфіки, різноманітності форм цілевизначення, планування, рефлексії, оцінки тощо.

Проілюструємо це на прикладі вивчення теми «Степан Руданський» у 8 класі (див. Таблицю 1).

⁷ Виносячи на «суд читача» замість часто вживаного, в тому числі й автором цієї статті в інших публікаціях, «цілепокладання» (яке є абсолютно «скалькованим» із російського «целепологание»), «більш український» термін «цілевизначення», дякую редакції часопису за цю «підказку».

Таблиця 1

Визначення цілей вивчення теми «Степан Руданський» (8 клас)

№ п/п	Зміст уроку	К-сть годин	Дата	Цілі уроку	Елементи ОЗОН	Методи й прийоми
1.	Розповідь про письменника. Інтимна лірика поета. Народнопісенний характер образності, простота композиції, драматизм ситуацій, лірична схвильованість (“Пісня”). Громадянська лірика. Вияв типових настроїв тогочасної різночинної інтелігенції. Протест проти рабської моралі, утвердження громадянської активності трудівника (“Наука”). Образність мови.	1		Учні повинні знати: - основні події життя поета; - назви виучуваних творів, їх роди і жанри, віршову форму; - літературознавчі поняття “антитеза”, “макаронічна мова”, “співомовки”, “рима”, “стопа”, “монолог”, “діалектизм”; “сюжет”; - жанрові особливості співомовки; Учні повинні вміти: - розкрити зміст та основну проблематику творів (“Пісня”, “Наука”); - сформулювати враження від прочитаних поезій; - охарактеризувати автора на основі аналізу його творів; - розповісти про вплив співомовок С.Руданського на українську гумористику; - аналізувати співомовку “Понизив”; - порівнювати погляди на зміст поняття “співомовка” С.Руданського й І.Франка; - відповідати на запитання 2 на с. 87; 2 – 6 на с. 91, 4 – 6 на с. 94 підручника для 8 класу О.М.Бандури, Н.Й.Волошиної; - писати твір-роздум на одну із запропонованих тем (с. 91 підручника).	Визначення цілей вивчення теми. Планування роботи над темою. Письмова рефлексія роботи на уроці. Самооцінювання.	Випереджувальні завдання. Розповідь учителя. Коллективний аналіз поезії “Пісня”
2.	Співомовки, їх фольклорна основа, вираження в них народного світогляду. Творче використання народних анекдотів, приказок, прислів'їв. Осуд пияцтва, яке призводить до нещастя (“Понизив”). Літературна обробка популярного народного анекдоту (“Добре торгувалось”). Протиставлення почуття власної гідності чумака – звироднілості, грубості купців. Використання різних засобів відображення смішного: комізм ситуації; прагнення персонажів показати себе не такими, якими вони є насправді; макаронічна мова, народний дотеп сатиричного змісту. Популярність творів С.Руданського серед народного читача.	1			Визначення цілей на урок. Планування роботи. Рефлексія вивчення теми. Взаємооцінка.	Самостійний аналіз співомовки “Понизив” (технологія “Ажурна пилка”)

Пропоновані в ній цілі можна представити й так:

На основі вивчення теми учні **називають**: основні події життя поета; назви виучуваних творів, їх роди й жанри, віршову форму; жанрові особливості співомовки; **розкривають зміст** літературознавчих понять: «антитеза», «макаронічна мова», «співомовки», «рима», «монолог», «сюжет», «монолог», «діалектизм»; зміст та основну проблематику творів («Пісня», «Наука»); **формулюють** враження від прочитаних поезій; **характеризують** автора на основі аналізу його творів; **розповідають** про вплив співомовок С. Руданського на українську гумористику; **аналізують** співомовку «Понизив»; **порівнюють** погляди на зміст поняття «співомовка» С.Руданського й І. Франка; **відповідають** на запитання 2 на с. 87; 2 – 6 на с. 91, 4 – 6 на с. 94 підручника для 8 класу О.М. Бандури, Н.Й. Волошиної; **пишуть** твір-роздум на одну із запропонованих тем (с. 91 підручника).

Одночасно з календарним та поурочним планами готується матеріал для проведення поточної (підсумкової) атестації (тести, перелік письмових робіт тощо).

Наголосимо:

▶ На початку вивчення кожної теми учням має повідомлятися форма проведення контролю і його дата. Запитання для атестації вивішуються в класі або вручаються персонально.

▶ Не можна змішувати завдання різних рівнів складності (скажімо, на той самий бал пропонувати «Назвати риси характеру героя» і «Охарактеризувати героя»).

▶ Недопустимою є ситуація, коли цілі вивчення теми заявлені одні, а на атестації пропонуються зовсім інші запитання й завдання.

Попереднє ознайомлення не тільки орієнтує школярів під час «проходження» теми, а й допомагає визначитися з прагненнями й сподіваннями. Обравши певний бал, учень слідкує, аби не пропустити щось потрібне для відповіді, шукає необхідний матеріал. Бажано, аби кожен «бал» оцінювався кількома запитаннями на вибір.

Алгоритм підготовки тестів може бути таким:

1. Визначається мета контролю, тобто знання, уміння й навички, які планувалося досягнути під час вивчення теми (беруться з переліку цілей).

2. Відбираються ті з них, які можуть свідчити про засвоєння теми.

3. Складається перелік запитань і завдань, сформульованих таким чином, аби з відповіді можна було отримати якомога більше інформації.

Наголосимо: *в умовах особистісно-зорієнтованого навчання учитель (обов'язково!) виходить з інтересів учнів, їхніх зацікавлень. Відповідно, пріоритетна шкала для побудови навчальних занять матиме такий вигляд: цілі учнів → їхні індивідуальні особливості → форми й методи роботи, які забезпечать досягнення поставлених цілей → навчальний матеріал (текст, підручник тощо).*

Плануючи урок, учитель добирає і відповідні форми подачі й опрацювання навчального матеріалу. На жаль, як свідчать опитування, і досі в школі переважають словесний виклад учителя і його репродуктивне відтворення учнем. Тому одразу ж орієнтуємося на активні форми а методи.

У нашому випадку це можуть бути:

1. Випереджувальні завдання учням перед вивченням теми: «Чи знають у вашій

родині твори С.Руданського? Які? Чи люблять їх? За що? Попросіть когось із близьких поділитися враженнями і запишіть їх».

2. Колективна робота під керівництвом учителя над аналізом поезії «Пісня».

3. Самостійний аналіз співомовки «Понизив» (технологія «Мозаїка»).

Вважаємо, що така «абсолютно прозора» щодо змісту й художніх особливостей співомовка є досить «зручною» для вироблення в учнів умінь працювати в парах, без зайвої метушні й гамору міняти групу й т.ін.

Порядок роботи:

1. Учні об'єднуються в три групи, кожна з яких дома досліджує свою проблему: група А – тема та ідея твору, Б – сюжет співомовки, група В – особливості віршової форми.

2. Наступного уроку в класі «домашні» групи переформовуються таким чином, щоб до кожної з трьох новостворених увійшли представники з усіх домашніх. Скажімо, якщо в домашніх групах було по 9 учнів, то в складі класної групи працюватимуть три представники групи А (3 А), три представники групи Б (3 Б) та групи В (3 В): $3 А + 3 Б + 3 В \times 3 \text{ групи} = 27$ учнів.

3. Завдання учасникам:

а) обрати в групі «спікера»(керує роботою), «секретаря»(слідкує за часом, у разі потреби записує висловлене учасниками групи) і «доповідача»(має представляти «напрацювання» групи перед класом);

б) ознайомити представників новоствореної групи з домашніми «напрацюваннями»: темою та ідеєю (представники групи А), особливостями сюжету (Б), віршової форми (В);

в) викласти почуте у формі цілісного тексту;

г) через «доповідача»ознайомити присутніх з варіантом ідейно-художнього аналізу.

Час на виконання 12 – 15 хвилин.

Присутні оцінюють виступи за п'яти- (десяти-, дванадцяти-) бальною системою. Представник від кожної групи має аргументувати виставлену оцінку. Перемагає група, чий бал за сумою буде найвищий.

Можна передбачити якісь «символічні»призи: цукерка, листівка тощо.

Якщо наступний урок буде присвячено складанню гуморески чи байки, як то пропонує В.Цимбалюк, то така робота стане досить дієвою підготовкою.

Передбачувані форми роботи також бажано вносити до календарного плану.

Організація навчальної діяльності на уроці

ЕТАПИ УРОКУ

Окрім широкого застосування активних та інтерактивних форм учнівської діяльності, особистісно-зорієнтований урок відрізняє **обов'язкове** виділення в його структурі елементів мотивації, цільовизначення, рефлексії і оцінювання.

МОТИВАЦІЯ

Роль цього елемента за умов особистісно-зорієнтованого навчання надзвичайно зростає, адже завдання, яке стоїть перед учителем, – зробити виучуваний матеріал особистісно значущим для учня.

У випадку з творчістю С.Руданського мотивом стане й зацікавленість учнів поділитися отриманою інформацією, і прагнення дізнатися більше про поета, якого люблять рідні, і попереднє знайомство з його творами (багато співомовок і «Пісня» – дуже популярні в Україні й сьогодні).

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

Успіх уроку, вивчення теми, загальний успіх Ваш як учителя неможливий без чіткого визначення цілей. Більше того, без чіткого визначення цілей не можна забезпечити якісний контроль за навчальним процесом.

Уже на самому початку учень має отримати точну й конкретну відповідь на кілька запитань:

- а) навіщо йому потрібен виучуваний матеріал?
- б) які конкретні результати мають бути отримані під час його опрацювання?
- в) як і коли перевірятиметься їх досягнення?

Цілі окремого уроку, як радять автори посібника «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання»(К., 2003), можна визначати за допомогою формулювань:

Очікувані результати.

На основі вивчення теми (після цього уроку) учні зможуть:

пояснити..., розкрити..., назвати..., схарактеризувати..., визначити..., дискутувати..., аргументувати..., дати власну оцінку, обґрунтувати своє ставлення до..., проаналізувати... тощо.

Якщо цілі вивчення теми визначені детально й усебічно, зробити це щодо окремого уроку буде нескладно.

Безпосередньо на уроці:

- ▶ оголошується його тема та проводиться її аналіз;
- ▶ учні ознайомлюються з очікуваними результатами та способами оцінювання;
- ▶ робиться наголос, що в кінці уроку вони мають проаналізувати досягнення чи не досягнення цілей, провести рефлексію діяльності.

Вироблення навичок цілевизначення відбувається протягом тривалого часу під час спеціально відведених для цього занять і на звичайних уроках. Насамперед це знайомство з самим поняттям і усвідомлення важливості оволодіння відповідними навичками для успішної діяльності в будь-якій сфері (на останньому моменті наголошуємо особливо, це стане значним стимулом для школяра). Наступний крок – знайомство з видами цілей і способами діагностики цілевизначення. Нарешті – вироблення практичних навичок.

Визначені цілі обов'язково записуються в учнівські зошити!

РЕФЛЕКСІЯ

На неї радять відводити від 5 до 15 хвилин часу. Учні обговорюють хід роботи, аналізують отримані результати, труднощі й шляхи їх переборення, досягнення намічених цілей, участь кожного в спільній діяльності, осмислюють свої відчуття, порівнюють їх з почуттями й міркуваннями однокласників.

Рефлексія тісно пов'язана з цілевизначенням й оцінкою, адже для їх успішного проведення учень повинен знати чіткі критерії діяльності, орієнтуватися в поставлених цілях. Бажано доводити критерії оцінки не тільки до відома дітей, а й їх батьків.

Аналіз діяльності також потребує постійного вправлення. У кінці уроку чи спеціально зупинивши його, учитель просить учнів проаналізувати власну діяльність: етапи (крок за кроком), прийоми й мислительні операції, що застосовувались, які труднощі виникали і як вони переборювалися.

«Що ми робили? Як ми це робили? Для чого ми це робили? Чому саме так ми це робили?» – такими можуть бути запитання. Потрібно, аби школяр міг не тільки відповісти на поставлене запитання, а й розповісти, як він дійшов до того чи іншого висновку, «розгорнути» свою мислительну діяльність і вербалізувати її.

За допомогою спеціальних запитань спонукаємо учня до рефлексії діяльності однокласників. Перевірку домашнього завдання можна провести в парах, зосереджуючись не тільки на аналізі правильності чи неправильності досягнутого результату, а й на розгляді шляху, мислительних операцій, дій, способів, яким він був досягнутий.

ОЦІНЮВАННЯ

В умовах особистісно-зорієнтованого навчання на уроці оцінюються *рівень навченості* учнів (досягнення цілей навчання), *рівень навчованості* (навчальні можливості, зона найближчого, за Л.Виготським, розвитку), *рівень їх особистісного зростання*.

Відповідні форми роботи – самооцінка, взаємооцінка (в парах і групах), порівняння самооцінки й оцінки, виставленої учителем та однокласниками тощо, – передбачаються в календарному і поурочному планах.

Важливо наголосити, що оцінюватися повинні не тільки результати навчання, а й шлях до результату: хід мислительних операцій (з чого ти почав?.. які дії ти здійснив?... як ти міркував? тощо).

Навчованість учня визначаємо на початку і в кінці навчального року на основі аналізу його діяльності:

1 рівень – робота на репродуктивному рівні;

2 рівень – здатність застосовувати знання, уміння й навички в стандартних ситуаціях;

3 рівень – рівень творчості (Н. Галеева).

Тенденція до зростання чи зниження рівня відзначається в індивідуальних картах психологічного супроводу позначками I↑, II↓, III↑, в освітніх характеристиках – описово.

Загалом же оволодіння навичками оцінювання й самооцінювання, участь у цьому процесі учнівського колективу, гласність оцінки повинні призвести до зниження конфліктності навчання, зменшення суб'єктивізму, створення ситуації успіху, формування позитивної Я-концепції особистості.

І нарешті, **діагностика особистісних якостей**. Вона проводиться на початку і в кінці навчального року і складається з «блоків»:

1. Характеристика особливостей нервової системи, характеру, пам'яті, уваги, уяви, мислення.

2. Діагностика показників, визнаних суттєвими для розуміння рівня ефективності особистісно-зорієнтованого навчання (мотивація, самостійність, тривожність, позитивна Я-концепція).

3. Рівень оволодіння навичками цілевизначення, планування, рефлексії, оцінки та ін.

Перший і другий «блоки» діагностуються за допомогою опитувальників (див. рубрику «ОЗОН у методиці літератури» в газеті «Українська мова та література»), другий – на основі тестів, а також спостережень, рефлексивних записів, аналізу учнівських зошитів.

З кожного виду діяльності встановлюється три рівні досягнень: високий (В), середній (С) і низький (Н).

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ:

Високий рівень – учень може самостійно вибудувати власну ієрархію цілей в усіх видах діяльності і в усіх компетенціях; переважають дослідницькі та пізнавальні цілі, які відзначаються значимістю, реалістичністю, конкретністю, діагностичністю.

Середній – учень може самостійно вибудувати власну ієрархію цілей щодо певного предмета (у нашому випадку – української літератури), хоча й відчуває труднощі в забезпеченні їх діагностичності.

Низький рівень – учень може самостійно визначити цілі тільки окремого заняття.

ПЛАНУВАННЯ:

Високий рівень – учень може самостійно спланувати свою роботу на навчальний рік (семестр), передбачити можливість і шляхи перевірки досягнення результату (ідеальна модель – вибудувати індивідуальну освітню траєкторію).

Середній – учень може самостійно спланувати свою роботу упродовж вивчення окремої теми з урахуванням шляхів її перевірки.

Низький рівень – учень планує свою діяльність з допомогою вчителя.

РЕФЛЕКСІЯ:

Високий рівень – учень володіє навичками рефлексії і саморефлексії діяльності й почуттів, не відчуває труднощів під час їх вербалізації; добре розуміє свої індивідуальні особливості, керується цими знаннями у процесі навчання.

Середній рівень – учень відрефлексовує власну діяльність і відчуття з допомогою вчителя; розуміє свої індивідуальні особливості, але відчуває труднощі у практичному застосуванні цих знань.

Низький рівень – учень відрефлексовує тільки окремі етапи діяльності, відчуває труднощі під час вербалізації; погано знає свої психо-фізичні особливості.

ОЦІНКА:

Високий рівень – учень володіє навичками оцінки, взаємооцінки, самооцінки, може адекватно оцінити власну й чужу діяльність.

Середній рівень – учень ознайомлений з роботою щодо оцінювання, але відчуває труднощі в практичному застосуванні знань, не може адекватно й правильно оцінити роботу.

Низький рівень – учень може оцінювати діяльність тільки за допомогою вчителя.

Результати відображаються в індивідуальній карті психологічного супроводу або в таблиці:

№ п/п	Прізвище, ініціали учня	Цілевизначення		Планування		Рефлексія		Оцінка	
		Поч. року	К-ць року	Поч. року	К-ць року	Поч. року	К-ць року	Поч. року	К-ць року
1.	Адаменко В.С.	Н	С	С	С	Н	С	Н	С
2.	Бойко І.Р.	Н	С	С	С	Н	С	Н	С
3.	Буряк Г.С.	С	С	С	С	Н	В	С	С

Проблемами, які чекають на розв'язання, є:

1. Деталізація шкали оцінювання (учитель повинен мати чітко розписані критерії вимог до знань і вмінь учнів).
2. Розробка спеціальних критеріїв для інтерактивного навчання.
3. Розробка критеріїв для визначення рівня оволодіння відповідними компетентностями.

Підсумовуючи, зазначимо найпосутніші риси особистісно-зорієнтованого уроку:

1. Діалогічний і товариський стиль спілкування «учень – учень», «учитель – учень».
2. Діагностично поставлені цілі.
3. Наявність чітко виділених етапів цілевизначення, планування, організації навчальної діяльності, рефлексії, оцінки.
4. Застосування активних та інтерактивних технологій навчання.
5. Висока активність школярів у процесі самонавчання та творчої діяльності.
6. Індивідуалізація та диференціація навчання.

Відслідкувати відповідність уроку вимогам ОЗОН можна з допомогою схеми аналізу:

1. Чи була забезпечена мотиваційна готовність і позитивний настрій на уроці? Які педагогічні прийоми для цього застосовувалися?
2. Як учитель актуалізував суб'єктний досвід учнів?
3. Наскільки конкретно були сформульовані цілі уроку? Чи обговорювалися вони з учнями?
4. Чи мали учні можливість внести свої зміни і доповнення до пропонованого переліку?
5. Чи стали визначені цілі особистісно значущими для школярів?
6. Наскільки толерантним був учитель у стосунках з учнями?

ЗМІСТ

ПРОЛОГ	3
--------------	---

КРОК ПЕРШИЙ

ОЗОН: мрія, ціль, мета	4
------------------------------	---

2003 рік

Особистісно-зорієнтоване навчання: чергова мода чи панацея від наших бід?	5
Особистісно-зорієнтоване навчання на уроках літератури: з чого почати?	7
Особистісно-зорієнтоване навчання: реалії і перспективи	17
Особистісно-зорієнтоване навчання: багато запитань з приводу однієї проблеми	22
Урок в умовах особистісно-зорієнтованого навчання	32

2004 рік

Азбука особистісно-зорієнтованого навчання	36
Особистісно-зорієнтоване навчання: кроки впровадження	41
Компетентнісний підхід до навчання: наближення	51
Урок української літератури в умовах особистісно-зорієнтованого навчання	55
На порозі особистісно-зорієнтованого навчання	63
Особистісно-зорієнтований урок: яким йому бути?	67

2005 рік

Особистісно-зорієнтоване навчання: новий рік. Нові надії. І... старі проблеми	77
Три «КИТИ» особистісно-зорієнтованого навчання	90
Особистісно-зорієнтоване навчання: дидактичний аспект	106
Особистісно-зорієнтований урок літератури: робота із суб'єктивним досвідом учня	118

2006 рік

Особистісно-зорієнтоване навчання: шлях становлення	130
Оцінювання в умовах інтерактивного навчання	138
Портфоліо? Папка успіху? Навіщо вони нам?	153
Прийоми роботи з текстом художнього твору на уроках української літератури у 5-7 класах	162
Діяльнісна основа навчання на особистісно-зорієнтованому уроці	168

2007 рік

Інноваційні технології в сучасній школі	191
Прийоми інтерактивного навчання під час роботи з підручником української літератури у 5-7 класах	199
Урок позакласного читання за твором Євгена Гуцала «Сім'я дикої качки»	204
Прагнення ОЗОНу	208

2008 рік

Компетентнісна освіта: вироблення умінь вирішувати проблеми	210
Проблеми особистісної зорієнтованості вивчення української літератури в методичній спадщині Бориса Степанишина	219
Педагогічна техніка, технологія і... поезія	226
Поезія Тараса Шевченка «Мені тринадцяти минало...» на особистісно-зорієнтованому уроці української літератури в 7 класі	236

2009 рік

Василь Симоненко. «Кукурікали півні на рушниках». Зміст, проблематика, засоби творення образів. Автор в оповіданні.	243
Учитель не читає... Камо Грядеши?	246
Якого кольору воля? (Діалогічне прочитання вступу до повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною»)	252
Наближення (Творчість Марії Матіос на уроках української літератури у профільній школі)	255

2010 рік

Проблеми особистісно зорієнтованого навчання української літератури в основній школі	269
Психологічна й фахова готовність учителя літератури до роботи в системі особистісно зорієнтованого навчання	274
Формування загальнонавчальних умінь під час вивчення творчості Т. Шевченка	280
Як читати постмодерну поезію	284

2011 рік

Уроки літератури рідного краю в системі особистісно зорієнтованого навчання	295
Екзистенційний вибір підлітка: читати? Не читати?	305
Підліток за шкільною партою, який він?	313
«Все, що хочеш сказати учням, спочатку запитай у них»	326
Творчість Павла Тичини у школі: осягаємо? Вивчаємо? Проходимо?	344

2012 рік

Компетентнісно спрямована літературна освіта: вчимо учнів учитися... читати ..	349
Читацький розвиток: шлях до вершини	353
Загальнонавчальні уміння в системі літературної освіти: інструмент, без якого не обійтися	362
Компетентнісно зорієнтоване навчання на уроках літератури: проблеми становлення	367

2013 рік

Становлення суб'єктності учня-читача	375
Становлення суб'єктності учня-читача в умовах особистісно зорієнтованого навчання	383
Ситуація успіху на уроці літератури: потреба, сутність, механізм створення	399

2014 рік

Компетентнісно зорієнтовані завдання: проблеми термінології, типології, створення	403
---	-----

2015 рік

Вручити учневі ключі... від тексту	416
Підручник з української літератури: погляд крізь призму засадничих ідей діяльнісного, особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів	425

2016 рік

Алгоритм впровадження ОЗОН	434
Мовленнєва діяльність школяра на особистісно зорієнтованому уроці	446
Урок української літератури у 5 класі	450

2017 рік

Методичний коментар щодо вивчення базових предметів у 5-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2017/2018 навчальному році з урахуванням змін у програмах	452
--	-----

2018 рік

Роман Дари Корній «Зворотний бік світла» у позакласному читанні: формуємо компетентного учня-читача	461
«Зворотний бік світла» – роман про вічні цінності і вічну боротьбу	464
Інноваційні форми навчання: педагогічна майстерня	477
Тема «Іван Нечуй-Левицький»	482
Тема «Панас Мирний»	485
Тема «Театр корифеїв»	488
Тема «Іван Карпенко-Карий»	489
Тема «Леся Українка»	490
Тема «Прозове розмаїття. Остап Вишня»	493
Тема «Модерна драматургія. Микола Куліш»	494
Тема «Перлини Західноукраїнської літератури. Богдан-Ігор Антонич. Осип Турянський»	496
Тема «Воєнне лихоліття. Олесь Гончар»	497
Тема «Літературне шістдесятництво». Василь Симоненко	498
Тема «Сучасна українська література»	506

КРОК ДРУГИЙ

Вальс ОЗОН – фестивальні миттєвості	533
Фестиваль як ковток ОЗОНу	534
«Фестивальні діалоги»	538
Фестивальний літопис сторінками історії	543
Всеукраїнський фестиваль педагогічних ідей «Мій особистісно зорієнтований урок»	543
Зміст фестивальных заходів	547
Фестивальні звіти	555
Символи, атрибути й традиції фестивалю	563

КРОК ТРЕТІЙ

Життя, як воно є: рефлексія й оцінка (спогади рідних, колег і друзів)	589
---	-----

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГА	652
ЛИСТ ДО ДРУГА	652

Навчальне видання

І. Кондратець
І. Красуцька

Окрилення ОЗОНОм

Книга пам'яті Анатолія Миколайовича Фасолі

Комп'ютерна верстка та художнє оформлення Людмила Бондар

Підписано до друку 2019 р.
Формат 70x100/16 Папір офсетний №1.
Гарнітура Adonis C.
Ум. друк. арк. 53,62 Обл. вид. арк. 43,01
Тираж прим. Зам. №

ПП "Рута"
10014, Україна, м. Житомир, вул. Мала Бердичівська 17а
*Свідоцтво про внесення в Державний реєстр
серія ДК №3671 від 14.01.2010*